

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Факультет (навчально-науковий інститут)

Навчально-науковий інститут соціології та медіакомунікацій

Кафедра «Каразінська школа соціальної роботи»

До захисту допущено

Кафедрою "Каразінська школа соціальної роботи" протокол № _____ від _____

завідувач кафедри _____ *Ірина ЄВДОКИМОВА*
(підпис) (ім'я, прізвище)

«5» грудня 202__р.

Кваліфікаційна робота

здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти

**«ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО
ВІКУ ІЗ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ»**

Спеціальність (спеціалізація) спеціальності 054 – Соціологія

Освітня програма «Соціальний менеджмент»

Виконавець Андрущенко Тетяна Дмитрівна
(підпис)

Науковий керівник _____ проф. Вікторія СИЧОВА
(підпис) (ім'я, прізвище)

Харків – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Факультет/інститут Навчально-науковий інститут соціології та
медіакомунікацій

Кафедра «Каразінська школа соціальної роботи»

Рівень вищої освіти другий (магістерський)

Спеціальність 054 «Соціологія»

Освітньо-професійна програма «Соціальний менеджмент»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ І.А.Євдокимова
підпис ініціали, прізвище

«18» жовтня 2024 року

З А В Д А Н Н Я НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ (ПРОЄКТ)

Андрущенко Тетяна Дмитрівна

(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи "Забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні"

керівник роботи Сичова Вікторія Вікторівна, доктор наук з державного управління, професор, професор ЗВО кафедри "Каразінська школа соціальної роботи".

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від «29» жовтня 2025 року

№ 1006-5/4002

2. Строк подання студентом роботи «01» грудня 2025 року.

3. Перелік питань, які потрібно розробити

1. Систематизувати теоретичні підходи до сутності та визначення соціального захисту.

2. Провести соціологічний аналіз забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку.

3. Дослідити міжнародний досвід надання соціальних послуг дітям дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб.

4. Проаналізувати нормативно-правову базу України та напрями соціального захисту дітей дошкільного віку з родин внутрішньо переміщених осіб.

5. З'ясувати ключові проблеми та бар'єри в реалізації соціального захисту дітей ВПО.

6. Провести дослідження у ЗДО «Малючок» м. Суми з метою визначення рівня задоволеності батьків-ВПО станом забезпечення соціального захисту їхніх дітей.

7. розробити практичні рекомендації щодо удосконалення системи соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей ВПО.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Формулювання теми.
2	Опрацювання та узагальнення літературних джерел.
3	Визначення об'єкту та предмету дослідження.
4	Формулювання мети та завдань дослідження.
5	Написання першого розділу.
6	Перше ознайомлення дипломного керівника з роботою.
7	Написання другого розділу.
8	Друге ознайомлення наукового керівника з роботою.
9	Розробка емпіричного розділу та проведення дослідження.
10	Оформлення роботи.
11	Опрацювання правок та рекомендацій від дипломного керівника.
12	Подання остаточного варіанту роботи на кафедру для перевірки на плагіат.
13	Попередній захист магістерської роботи.
14	Захист магістерської роботи.

5. Дата видачі завдання «18» жовтня 2024 року.

Студент

підпис

Андрущенко Т. Д.

ініціали, прізвище

Керівник роботи

підпис

Сичова В. В.

ініціали, прізвище

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	7
1.1 Теоретичні підходи до сутності та визначення соціального захисту	7
1.2. Соціологічний аналіз забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку.	11
1.3 Міжнародний досвід забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку	19
Висновки до розділу 1	25
РОЗДІЛ 2. СТАН І ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ	26
2.1. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні	26
2.2. Напрями соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні	32
2.3. Проблеми в організації забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні	37
Висновки до розділу 2	43
РОЗДІЛ 3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (НА ПРИКЛАДІ ЗДО «МАЛЮЧОК» у м. СУМИ)	44
3.1. Опис програми дослідження	44
3.2 Аналіз результатів дослідження.....	48
3.3. Напрями удосконалення системи соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб	61
Висновки до 3 розділу	64
ВИСНОВКИ	66

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
ДОДАТКИ.....	70

ВСТУП

Актуальність теми. Соціальний захист дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні є одним із ключових викликів для сучасного суспільства. Початок війни у 2014 році, як і початок повномасштабного вторгнення 2022 року, призвели до значного зростання кількості переселенців, серед яких значну частку становлять сім'ї з малими дітьми [40]. У 2025 році в Україні зареєстровано приблизно 4,60 мільйона ВПО, із них близько 873 000 осіб (19,2 %) – це діти до 18 років [41]. Дошкільний вік є надзвичайно важливим етапом у формуванні особистості, адже саме в цей період закладаються базові навички соціалізації, емоційного розвитку та навчання. Водночас діти ВПО опиняються в умовах подвійного навантаження: з одного боку, вони переживають стрес, втрату дому, зміни соціального середовища, з іншого – стикаються з проблемами доступу до якісної дошкільної освіти, соціальних послуг і психологічної підтримки. Наприклад, за даними моніторингу, в 2023 році серед опитуваних керівників дошкільних закладів 22 % дітей не охоплені дошкільною освітою, тоді як протягом попередніх років цей показник був нижчим. Це обумовлює актуальність дослідження, спрямованого на пошук інноваційних та ефективних підходів до соціального захисту й адаптації цієї вразливої категорії дітей [30].

Ступінь розробленості теми. Проблематика дітей внутрішньо переміщених осіб частково досліджується в українській і міжнародній науковій спільноті. Так, С. Нідзвецька та співавтори провели якісне «Здоров'я матерів та дітей серед внутрішньо переміщених осіб в Україні: якісне дослідження», у якому розглядали бар'єри доступу до медичних і соціальних послуг для матерів із малими дітьми серед ВПО [45].

Міжнародні організації також звертають увагу на цю проблему. Зокрема, UNICEF у звіті «Формування стійкості дітей, які постраждали від війни в Україні: модель «2 на 2» для дошкільної освіти» (2024 р.) презентує інноваційну

модель підтримки дошкільників, яка поєднує психологічну допомогу, навчальні активності та розвиток соціальних навичок [48].

У вітчизняному науковому просторі питання психологічної адаптації, соціального захисту та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб досліджуються низкою українських науковців, які безпосередньо працювали з темою ВПО. Зокрема, у працях К. Ковязіної аналізуються механізми державної підтримки дітей-переселенців та бар'єри у доступі до соціальних послуг [16]. Праці А. Дулі та К. Мочалової присвячені соціально-педагогічному супроводу українських дітей-біженців за кордоном і адаптаційним викликам, з якими стикаються сім'ї переселенців [11]. Окрему увагу приділено й дослідженню психологічних труднощів дітей ВПО у працях І. Луценко, Л. Калмикової, В. Кузьменко та С. Поворознюк, де представлено методики соціально-психологічної підтримки дітей у кризових ситуаціях [18]. Саме ці автори формують сучасну наукову базу щодо адаптації, інтеграції та захисту дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні. У гносеологічному аспекті проблема полягає в недостатній науковій опрацьованості інтегрованих підходів до аналізу соціального захисту дітей ВПО, що поєднують соціологічний, управлінський, педагогічний та психологічний виміри. У предметній площині актуальними залишаються труднощі у функціонуванні дошкільних закладів у приймаючих громадах, обмеженість ресурсів для забезпечення інклюзивності та адаптаційних програм, а також низький рівень взаємодії державних структур, місцевих органів влади й громадських організацій [14]. Разом із тим, забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні дотепер не стало предметом системного дослідження, що обумовлює наукову актуальність теми.

Об'єкт дослідження – соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Предмет дослідження – забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Мета дослідження – з’ясувати стан і проблеми забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей ВПО в Україні та розробити рекомендації щодо покращення умов їх соціальної адаптації й доступу до дошкільної освіти.

Методи дослідження: метод аналізу документів використовувався для аналізу нормативно-правової бази соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей ВПО; контент-аналіз офіційних документів та статистичних звітів міністерств України, міжнародних організацій (МОЗ, МОН, Мінсоцполітики, ІОМ, UNICEF) використовувався для з’ясування напрямів соціального захисту родин ВПО; соціологічне опитування (анкетування) та інтерв’ю з педагогами дали змогу з’ясувати рівень задоволеності батьків станом соціального захисту в ЗДО «Малючок» м. Суми та виявити проблеми в забезпеченні соціального захисту дітей в зазначеному ЗДО; метод синтезу – для використання теоретичних підходів на практиці, а також для формулювання загальних висновків.

Структура роботи: магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1 Теоретичні підходи до сутності та визначення соціального захисту

Соціальний захист є однією з базових функцій держави, спрямованою на забезпечення громадян соціальними гарантіями та послугами для підтримки їх життєвого рівня. Сутність соціального захисту полягає у створенні механізмів попередження, мінімізації або компенсації соціальних ризиків, які загрожують добробуту населення. Як зазначає Л. Б. Баранник, соціальний захист – це складна система взаємопов'язаних економічних, правових і соціальних заходів, покликана забезпечити гідне існування людини та реалізацію її основних прав [1].

В Україні конституційно закріплено поняття «соціальний захист», яке включає право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також по старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням, здійснюваним за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними (Конституція України, стаття 46) [14].

Поняття «соціальний захист» у широкому розумінні визначають як діяльність держави, спрямовану на забезпечення формування й розвитку повноцінної особистості, виявлення й нейтралізацію негативних факторів, що впливають на неї, створення умов для самовизначення і ствердження у житті [5]. У вузькому розумінні соціальний захист визначають як сукупність економічних

і правових гарантій, що забезпечують дотримання найважливіших соціальних прав громадян, досягнення соціального прийнятного рівня життя [4; 12; 15].

Ключові складові соціального захисту можна розглядати в межах правового, соціально-економічного та інституційного контексту [1]:

- Правова складова визначає основи регулювання соціального захисту через систему законодавчих актів, що гарантують рівні можливості для всіх громадян.
- Соціально-економічна складова враховує питання матеріального забезпечення, пенсійних, медичних та освітніх програм.
- Інституційна складова відображає роль держави, громадянського суспільства та міжнародних організацій у наданні соціальних послуг.

Одним із ключових елементів системи соціального захисту сімей ВПО є *соціальна послуга адаптації*, яка забезпечує поступове включення дорослих і дітей у нове соціальне середовище.

Соціальна послуга адаптації – це вид соціальної послуги, спрямований на відновлення, збереження або формування соціальних зв'язків, пристосування внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища, подолання наслідків зміни умов життя, розвиток навичок самообслуговування, комунікації та взаємодії з громадою [32].

Соціальна послуга адаптації включає в себе низку функцій, які реалізуються на практиці: допомогу у пристосуванні до нового місця проживання, підтримку у формуванні навичок взаємодії в новій громаді, участь у групових заняттях, тренінгах та соціальних активностях, сприяння у налагодженні соціальних зв'язків (школа, садок, громада), психологічну підтримку для подолання наслідків стресу чи травматичного досвіду та консультації щодо доступу до соціальних, освітніх і медичних послуг [29].

Поняття «соціальний захист» не тотожне поняттям «соціальна допомога», «соціальне забезпечення». Соціальна допомога – це надання адресної підтримки особам або сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Вона

зазвичай носить тимчасовий характер і спрямована на закриття базових потреб: харчування, одяг, медична допомога або матеріальні виплати [29]. Соціальна допомога є частиною більш широкого механізму соціального захисту, але не вирішує структурних проблем, що викликають соціальну вразливість [14].

Соціальне забезпечення – це система гарантованих державою прав та виплат, яка передбачає регулярні соціальні гарантії (пенсії, допомога по безробіттю, лікарняні, виплати сім'ям із дітьми). Основна мета соціального забезпечення – забезпечити мінімальний соціальний рівень життя та захист від економічних ризиків, незалежно від індивідуальних обставин. Це більш системний і формалізований механізм, ніж соціальна допомога [14].

Соціальний захист – ширше поняття, яке включає як соціальну допомогу, так і соціальне забезпечення, а також комплекс заходів, спрямованих на збереження, відновлення та розвиток соціальних можливостей людини. Соціальний захист охоплює не лише матеріальні виплати, а й освітні, медичні, психологічні, соціально-педагогічні та правові інструменти. Його мета – захистити людину від негативних наслідків соціальної вразливості та сприяти соціальній адаптації та інтеграції [15; 12].

Таблиця 1.1.

Порівняльний аналіз понять «соціальний захист», «соціальна допомога», «соціальне забезпечення»

<i>Показник</i>	<i>Соціальна допомога</i>	<i>Соціальне забезпечення</i>	<i>Соціальний захист</i>
Основна мета	Тимчасова підтримка в критичних ситуаціях	Забезпечення базового рівня життя	Комплексний захист та адаптація людини у новий соціум/середовище
Форма допомоги	Адресна, разова, короткострокова	Регулярна, законодавчо гарантована	Матеріальна, психологічна, комплексна
Орієнтація	Конкретна особа чи сім'я	Вразливі групи населення (пенсіонери, сім'ї)	Індивідуальна та групова з урахуванням потреб суспільства
Сфера	Частково матеріальна	Матеріальна	Матеріальна, соціально-педагогічна,

			психологічна, правова
--	--	--	--------------------------

Таблиця розроблена автором на підставі [1; 19; 32].

Соціальний захист є найширшою категорією, яка включає соціальну допомогу та соціальне забезпечення, але при цьому виходить за межі фінансових виплат, охоплюючи комплекс заходів для підтримки соціальної, психологічної та освітньої стабільності.

Науковий підхід до аналізу поняття соціального захисту включає соціологічні, економічні та політичні теорії. У контексті соціології виділяються структурно-функціональний підхід (Т. Парсонс), теорія конфлікту (К. Маркс), а також концепція прав людини (Е. Гідденс), які надають багатовекторне розуміння механізмів функціонування соціального захисту.

Розкриваючи значення соціального захисту, слід наголосити на його ключових функціях [39; 46]

- Превентивна функція: створення умов для зниження ризиків соціальної ізоляції та маргіналізації.
- Компенсаторна функція: забезпечення підтримки вразливих груп, зокрема дітей, людей з обмеженими можливостями та внутрішньо переміщених осіб (ВПО).
- Інтегративна функція: сприяння соціальній інтеграції та збереженню суспільного балансу.

У дослідженні соціального захисту важливо враховувати його динамічність, яка відображає здатність адаптуватися до змін у суспільстві, зокрема в контексті військових конфліктів чи глобальних криз. Це має значний вплив на розробку програм соціального захисту для дітей із сімей ВПО.

1.2. Соціологічний аналіз забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку

Соціальний захист є невід'ємною частиною сучасного суспільного устрою, спрямованою на забезпечення рівності, стабільності та справедливості. З огляду на складність та багатовимірність цього явища, соціальні науки пропонують різноманітні підходи до його аналізу. Соціологія пропонує аналіз цього поняття через призму різних теорій.

Функціоналізм (Еміль Дюркгейм, Толкотт Парсонс) трактує соціальний захист як механізм підтримки стабільності суспільства. На думку Дюркгейма, суспільство функціонує як організм, у якому кожна частина виконує певну функцію. Соціальний захист спрямований на забезпечення гармонії через подолання соціальних конфліктів та допомогу найуразливішим категоріям населення.

Таблиця 1.2

Соціологічні підходи до сутності соціального захисту

<i>Параметри порівняння</i>	<i>Функціоналізм</i>	<i>Теорія конфлікту</i>	<i>Символічний інтераціоналізм</i>	<i>Структурний підхід</i>	<i>Теорія ризику</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Основний фокус аналізу	Гармонія, стабільність у суспільстві	Ресурси, конфлікти та нерівність	Мікровзаємодія, інтерпретації	Структури, конвертація капіталу	Адаптація до ризиків та невизначеностей
Сутність соц. захисту	Інструмент збереження стабільності	Засіб пом'якшення нерівності	Платформа взаємодії	Засіб покращення доступу до ресурсів	Буфер для пом'якшення наслідків криз
Спрямованість та рівень аналізу	Макрорівень	Макрорівень	Мікрорівень	Поєднання мікро- та макрорівнів	Макрорівень
Фокус у контексті досліджень ВПО	Зміцнення інституційної підтримки для ВПО	Усунення структурної нерівності між ВПО і місцевим населенням	Аналіз досвіду отримання допомоги від соціальних інституцій	Аналіз накопичення ресурсів дітьми з родин ВПО	Вироблення ефективної політики захисту в умовах кризи
Переваги	Акцент на стабільність системи	Врахування соціальної несправедливості	Увага до індивідуального досвіду	Інтеграція різних форм капіталу	Орієнтація на сучасні виклики
Недоліки	Недооцінка змін та конфліктів	Фокус на суперечностях, не	Індивідуальний рівень аналізу	Складність емпіричного	Недостатньо уваги до

		враховує інтеграцію		підтвердже ння	взаємодії мікрорівнів
--	--	------------------------	--	-------------------	--------------------------

Таблиця розроблена автором на підставі [5; 6; 34; 35; 39; 46].

Парсонс доповнює цю ідею, розглядаючи соціальні інститути як засоби адаптації до зовнішніх і внутрішніх змін. У контексті досліджуваної теми функціоналізм підкреслює важливість соціального захисту для підтримки єдності суспільства в умовах кризи, спричиненої вимушеним переміщенням [46].

Теорія конфлікту (Карл Маркс, Ральф Дарендорф) акцентує на боротьбі за ресурси та перерозподіл влади в суспільстві. Марксистський підхід пояснює соціальний захист як спробу зменшити класові нерівності через перерозподіл матеріальних і нематеріальних ресурсів. Дарендорф розглядає соціальний захист як засіб зниження напруги між соціальними групами та стабілізації суспільства. Для внутрішньо переміщених осіб соціальний захист стає не лише інструментом подолання соціальної виключеності, але й умовою для інтеграції у нові громади [6; 43].

Символічний інтеракціонізм (Джордж Герберт Мід, Альфред Шюц) аналізує взаємодію між суб'єктами соціального захисту. Наприклад, як внутрішньо переміщені сім'ї взаємодіють із соціальними інституціями, ідентифікуючи свої потреби та отримуючи підтримку. Шютц підкреслює роль індивідуальних інтерпретацій та життєвого досвіду, які впливають на якість реалізації соціального захисту в кожному конкретному випадку [44; 47].

Структурний підхід (П'єр Бурдьє) розглядає соціальний захист як засіб конвертації та збереження різних форм капіталу: економічного, соціального та культурного. Наприклад, надання якісної дошкільної освіти дітям із сімей внутрішньо переміщених осіб сприяє зміцненню їхнього соціального статусу та майбутньої конкурентоспроможності [3; 35].

Теорія ризику та невизначеності (Ульріх Бек) фокусується на адаптації суспільних структур до нових викликів. Ульріх Бек характеризує сучасне суспільство як "суспільство ризику", у якому соціальний захист відіграє роль

буфера, що пом'якшує наслідки криз. Діти дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб, перебуваючи в умовах невизначеності, особливо потребують захисних механізмів [34].

Соціологічні теорії пропонують різні підходи до розуміння соціального захисту, підкреслюючи певні аспекти цього явища. Порівняльний аналіз дає змогу оцінити, як ці теорії взаємодіють, доповнюють одна одну або відрізняються в підходах до дослідження соціального захисту (табл.1.2.), зокрема в контексті теми "Забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб".

Представлені соціологічні теорії забезпечують різні підходи до аналізу соціального захисту, що дозволяє створити цілісне уявлення про його функції та виклики. Так, функціоналізм акцентує на стабільності системи та її ролі у забезпеченні балансу [46], що є корисним для розуміння інституційної складової захисту, теорія конфлікту допомагає ідентифікувати бар'єри, з якими стикаються ВПО через соціальну нерівність, символічний інтеракціонізм дозволяє глибше зрозуміти досвід та сприйняття соціальної допомоги окремими індивідами [44; 47] структурний підхід наголошує на формуванні соціального капіталу для дітей з сімей ВПО [6; 43], теорія ризику спрямована на адаптацію системи до сучасних викликів та невизначеностей [34].

Комбінація цих підходів створює потужний інструментарій для розуміння і вдосконалення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей ВПО. Вони допомагають аналізувати проблему з різних ракурсів – інституційного, соціального, індивідуального та системного.

Водночас зазначені теорії можна застосувати не лише для аналізу функціонування системи соціального захисту, а й для дослідження процесів соціальної інтеграції внутрішньо переміщених осіб.

Інтеграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в наш час є однією з найбільш актуальних соціальних тем. Цей процес вимагає не лише організації матеріальної підтримки, але й забезпечення соціальної гармонії між

приймаючою громадою та переселенцями. Соціологічні теорії відіграють важливу роль у глибокому розумінні цього феномену, дозволяючи аналізувати проблеми адаптації, створення соціальних зв'язків та формування нової соціальної ідентичності для ВПО [44; 47].

Теорія структурного функціоналізму, розроблена Т. Парсонсом, є однією з найважливіших у соціології, яка пояснює взаємодію між інститутами, індивідами та соціальними процесами. Ця теорія зосереджена на забезпеченні стабільності та функціонуванні соціальних систем через виконання кожним інститутом своїх функцій. У контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО), теорія пропонує глибоке розуміння ролі соціальних інститутів, таких як державні установи, організації громадянського суспільства, освітні заклади та громади, по підтримці переселенців.

Згідно з Парсонсом, соціальні інститути виконують специфічні функції, необхідні для забезпечення соціального порядку. Для ВПО це включає надання матеріальної допомоги, забезпечення житлом, організацію медичних і психологічних послуг. Наприклад, Міністерство соціальної політики України, місцеві органи влади та неурядові організації діють як механізми стабілізації, допомагаючи переселенцям інтегруватися в нові громади.

Т. Парсонс виділив чотири функціональні потреби, які повинна задовольняти соціальна система: адаптація, досягнення цілей, інтеграція та збереження соціального порядку. Для ВПО адаптація передбачає пристосування до нових умов життя, інтеграція – створення взаємозв'язків із громадою, а збереження соціального порядку – уникнення соціальної ізоляції та напруги [46].

Діти дошкільного віку з родин ВПО потребують особливої уваги в процесі інтеграції. Освітні заклади забезпечують платформу для соціалізації дітей, виконуючи роль посередників між родинами переселенців і місцевими громадами.

Охарактеризуємо програму забезпечення житлом і соціальними послугами для ВПО, яка функціонує в Україні. Відповідно до цієї програми [48]:

- Місцеві органи влади співпрацюють із громадськими організаціями, забезпечуючи житлом сім'ї переселенців.
- Освітні заклади пропонують програми адаптації для дітей із ВПО, включаючи психологічну підтримку та соціальну інтеграцію через спільні заходи з місцевими дітьми.
- Державні інституції контролюють дотримання прав переселенців, водночас спрямовуючи ресурси для забезпечення їхніх базових потреб.

Завдяки взаємодії цих інститутів створюються умови, які дозволяють ВПО не лише вижити в нових умовах, а й поступово стати повноцінними членами громади.

Теорія структурного функціоналізму дозволяє оцінити роль кожного інституту у забезпеченні ефективної інтеграції ВПО, проте її критика полягає в тому, що вона недостатньо враховує індивідуальні переживання та суб'єктивний досвід самих переселенців. Це може бути доповнено іншими теоріями, такими як інтеракціонізм, який акцентує увагу на міжособистісній комунікації [46].

Інтеракціоністський підхід Г. Міда є однією з ключових соціологічних теорій, яка акцентує увагу на процесах соціальної взаємодії та формування ідентичності в межах групи. В контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) ця теорія дозволяє зосередитись на способах, за допомогою яких переселенці пристосовуються до нових соціальних умов, встановлюють контакти з місцевими жителями та будують власну соціальну ідентичність у новому середовищі [44; 47].

За Г. Мідом, особистість формується через соціальну взаємодію. Для ВПО це означає, що їхня ідентичність значною мірою залежить від досвіду взаємодії з членами приймаючої громади. Наприклад, участь переселенців у громадських заходах чи освітніх програмах для дітей сприяє створенню позитивного соціального образу [44].

Мід акцентує на "грі ролей" як ключовому механізмі розуміння інших і вписування в суспільство. Діти дошкільного віку з сімей ВПО, які починають

відвідувати дитячі садки, засвоюють нові норми через ігри, спілкування з однолітками та вихователями. [4]

У концепції символічного інтеракціонізму комунікація через мову, жести та інші символи є фундаментальною для встановлення взаєморозуміння між різними групами. У випадку ВПО важливим є використання "символічних мостів" між переселенцями і приймаючим населенням, наприклад, через культурні заходи, що дозволяють зберегти ідентичність ВПО, водночас інтегруючи їх у місцеве середовище.

Освітні програми, які надають можливість дітям ВПО розвивати нові соціальні навички, є прикладом реалізації інтеракціоністського підходу. Взаємодія з місцевими дітьми допомагає їм освоювати роль "нового члена" колективу та краще інтегруватися в громаду.

Проекти, спрямовані на зближення ВПО з місцевим населенням через спільну участь у волонтерській діяльності, майстер-класах чи спортивних заходах, використовують механізми соціальної взаємодії для подолання упереджень та створення позитивного середовища для інтеграції.

Орієнтація на міжособистісну взаємодію дозволяє зрозуміти суб'єктивний досвід переселенців та побачити, як формується їхня соціальна ідентичність у новому контексті. Підхід сприяє створенню інклюзивного середовища, яке враховує індивідуальні потреби переселенців.

Інтеракціоністський підхід Г. Міда є ефективним для аналізу інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) через вивчення міжособистісної взаємодії та процесів формування ідентичності. Однак цей підхід не позбавлений критичних аспектів [44]:

- Недостатнє врахування соціальних структур: зосереджуючись на мікрорівні взаємодії, підхід недостатньо пояснює, як економічні, політичні та культурні чинники впливають на інтеграцію ВПО. Наприклад, без підтримки державних програм чи інституційних змін взаємодія між приймаючими громадами та ВПО може бути неефективною.

- Обмеження в умовах соціальної напруженості: у контексті ВПО соціальна взаємодія часто супроводжується конфліктами чи упередженнями з боку місцевого населення. Інтеракціоністський підхід не завжди враховує такі бар'єри.
- Роль мовного та культурного бар'єру: для ВПО культурні розбіжності або недостатнє володіння мовою приймаючої громади ускладнюють процес інтеракції. Це може створювати виклики для формування спільної символічної основи, що є ключовою умовою інтеграції за Мідом.
- Ігнорування інституційного впливу: у підході недостатньо розкривається вплив формальної освіти, ринку праці чи медичних послуг, які є важливими для інтеграції ВПО.

Інтеграція внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у суспільство є складним процесом, що вимагає врахування багатьох соціальних чинників. У соціології існує низка теоретичних підходів до вивчення цього явища. Зокрема, ключовими для аналізу інтеграції ВПО є теорія структурного функціоналізму Т. Парсонса та інтеракціоністський підхід Г. Міда.

Т. Парсонс досліджував суспільство як систему, що складається з взаємозалежних елементів, які виконують певні функції для забезпечення стабільності та рівноваги [46]. В контексті інтеграції ВПО цей підхід дозволяє проаналізувати, яким чином інституції (освітні, соціальні, економічні) сприяють або, навпаки, ускладнюють процес адаптації дітей із сімей ВПО.

Головне з теорії Парсонса, що має значення для соціального захисту дітей ВПО [46]:

- Адаптація – пристосування ВПО до нових соціально-економічних умов, зокрема доступ до освіти та соціальних послуг.
- Цілепокладання – формування соціальної політики, яка сприяє інтеграції.
- Інтеграція – забезпечення взаємодії між ВПО та приймаючою спільнотою.
- Підтримка легітимності – визнання соціальних норм та прав ВПО на рівні державної політики.

Застосування цієї теорії дозволяє розглянути соціальний захист дітей ВПО як інституційний механізм, що забезпечує стабільність суспільства через ефективну інтеграцію вразливих груп.

На відміну від структурного функціоналізму, інтеракціоністський підхід зосереджується на мікрорівні соціальних процесів, досліджуючи взаємодію між індивідами. Г. Мід представляв соціальну реальність як таку, що формується через комунікацію та символічні значення [44].

У контексті інтеграції ВПО цей підхід дозволяє зрозуміти, як сприймають себе самі ВПО та як їхнє становище оцінюють представники приймаючої спільноти. Важливими аспектами є:

- Рольова взаємодія – діти ВПО, взаємодіючи з педагогами та однолітками, отримують соціальних ролей і адаптуються до нового середовища.
- Символічне значення – стереотипи та уявлення про ВПО можуть впливати на їхню соціальну адаптацію.
- Процес соціалізації – поступове включення дітей ВПО у соціальне життя через дошкільні заклади, що сприяє їхній інтеграції.

Інтеракціоністський підхід акцентує увагу на суб'єктивному досвіді ВПО, допомагаючи зрозуміти їхні емоції, очікування та проблеми у процесі інтеграції.

Дослідження соціальних уявлень, які формуються щодо ВПО, допомагає визначити бар'єри та можливості їхньої інтеграції. Наприклад, якщо суспільство сприймає ВПО як рівноправних членів громади, це полегшує їхнє залучення до освітнього та соціального простору. Водночас, негативні стереотипи можуть спричинити ізоляцію або дискримінацію.

Застосування двох соціологічних теорій – структурного функціоналізму Парсонса та інтеракціоністського підходу Міда – дозволяє комплексно проаналізувати процес інтеграції дітей ВПО. Структурний функціоналізм наголошує на ролі соціальних інституцій у забезпеченні соціального захисту, тоді як інтеракціонізм дає змогу глибше зрозуміти міжособистісні процеси

адаптації. Поєднання цих підходів сприяє розробці ефективних соціальних стратегій для підтримки дітей дошкільного віку із сімей ВПО.

1.3 Міжнародний досвід забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку

Масове внутрішнє переміщення населення, спричинене збройними конфліктами, є однією з найгостріших соціальних проблем сучасності [4]. Україна внаслідок російської агресії з 2014 року та повномасштабного вторгнення у 2022 році зіткнулася з мільйонами внутрішньо переміщених осіб (ВПО), серед яких значна кількість дітей. Діти дошкільного віку (від 3 до 6-7 років) є найбільш вразливою категорією, оскільки переміщення руйнує їхнє звичне середовище, соціальні зв'язки та може спричинити серйозні порушення у психоемоційному розвитку. Згідно з даними Міжнародної організації з міграції (ІОМ) станом на червень 2024 року, в Україні нараховується близько 4,5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Серед них – понад 1,5 мільйона дітей, зокрема сотні тисяч дітей дошкільного віку, чиї потреби у соціалізації, освіті, психологічній підтримці та безпечному середовищі є критично актуальними [40].

Соціальні послуги для цієї вікової групи не обмежуються лише фізичним доглядом. Вони включають: психологічну підтримку, інклюзивну освіту, соціалізацію, доступ до охорони здоров'я, харчування та створення безпечного, стабільного середовища [7]. Міжнародний досвід показує, що ефективні програми раннього втручання та інтеграції можуть значно зменшувати негативні наслідки травми, покращувати розвиток дитини та сприяти соціальній інтеграції сімей у громади прийому [41].

Міжнародні підходи до надання соціальних послуг для дітей дошкільного віку зосереджуються на кількох взаємопов'язаних напрямках: раннє навчання й догляд (ECEC – Early Childhood Education and Care), психосоціальна підтримка

та травма-інформовані практики, мультисекторальний супровід родин, мовна підтримка та заходи, що сприяють включенню до локальної громади. UNICEF та партнери підкреслюють, що інтеграція в систему ЕСЕС забезпечує стабільне, захищене середовище, сприяє розвитку мовних і соціальних навичок, а також полегшує доступ сімей до подальших послуг (медицина, соціальні виплати, працевлаштування) – тобто ЕСЕС виконує функцію «входу» у систему соціального захисту країни прийому [36].

У країнах ЄС після великого притоку переселенців з України у 2022–2024 рр. одним із пріоритетів стало оперативне включення дітей у місцеві дитячі садки (kindergartens / preschools / Kitas). Польща – один з найяскравіших прикладів масової інтеграції: у 2023–2024 навчальному році сотні тисяч українських дітей були зараховані до польської системи дошкільної освіти; у деяких регіонах питома вага дітей з України у дошкільних групах сягала значних відсотків, що змусило місцеві органи влади швидко адаптувати кадрові й фінансові рішення (додаткові групи, залучення волонтерів, мовні курси для педагогів) [30]. Звіт CEO/UNICEF фіксує організаційні моделі, при яких державна система відкриває «містки» (bridging programmes) – тимчасові навчальні групи, курси мови та культурної адаптації, а також надає фінансування на додаткові місця. Такий підхід дозволяє забезпечити швидкий доступ дітей до стабільного середовища [13; 14].

Досвід Німеччини також демонструє значущість ЕСЕС для інтеграції сімей: дослідження показують, що відвідування дошкільного закладу (Kita) сприяє швидшому оволодінню мовою країни прийому, покращує соціальні зв'язки батьків із локальною спільнотою і підвищує шанси батьків на працевлаштування – як наслідок, економічна та соціальна інтеграція. Емпіричні дослідження в Німеччині вказують на позитивний вплив відвідування ЕСЕС на подальші освітні й соціальні траєкторії дітей біженців, що робить інвестування в ранню освіту вигідним як з гуманітарної, так і з економічної точки зору [42].

Психосоціальна підтримка (PSS – psychosocial support) і підхід, що враховує наслідки травми (trauma-informed care), стали стандартом у програмах для дітей ВПО й біженців. UNICEF та інші організації розробили тренінги для працівників ЕСЕС (Training of Trainers – ToT), які навчають основам першої психологічної допомоги, виявлення ознак посттравматичного стресу в дітей, безпечної комунікації та створення про-травмованого середовища [18]. У низці країн ці тренінги були адаптовані під місцеві контексти: працівники закладів отримують матеріали з простими методиками (ігри, арт-терапія, структурування дня, техніки регуляції емоцій), які легко застосовувати в групах дошкільнят. Такий практичний фокус дозволяє швидко підвищити якість підтримки дітей у масових невідкладних ситуаціях [29].

Емпіричні дослідження свідчать, що поєднання регулярного відвідування ЕСЕС і цілеспрямованої психосоціальної підтримки пов'язане з кращими результатами в соціально-емоційному розвитку дітей, зниженням тривожності та покращенням міжособистісних навичок. Це підкреслює важливість інтеграції PSS у щоденний освітній процес, а не розгляду PSS як винятково зовнішньої або епізодичної служби [49].

Особливу роль у процесі адаптації дітей дошкільного віку грає мовна підтримка: раннє експозиційне навчання мові країни прийому полегшує доступ до освітніх ресурсів і сприяє формуванню соціальних контактів. У Німеччині, наприклад, програми для біженських сімей включали спеціальні мовні сесії для дітей у Kita та мовні курси для батьків; дослідження показали, що формалізовані мовні інтервенції в дошкільному середовищі прискорюють процес інтеграції. Подібні практики впроваджували й у Польщі: локальні ініціативи часто поєднують мовні курси з інтеграційними заходами та з підтримкою батьків [2; 30].

Одним із ключових висновків міжнародних оглядів є те, що найуспішніші програми – це ті, що застосовують мультисекторальний підхід: координація між системою освіти, охороною здоров'я, соціальними службами та громадськими

організаціями дозволяє процесу інтеграції бути більш послідовним і комплексним. UNICEF у своєму «Compendium» та брифах рекомендує створення мультидисциплінарних команд на рівні громади, спільних протоколів виявлення потреб і маршрутів направлення до відповідних послуг. У країнах ЄС ці моделі реалізовувалися через місцеві координаційні центри, «центри інтеграції» або «однокрокові» точки доступу (one-stop-shops), де родини можуть одночасно отримати інформацію про садок, медичні послуги та соціальну допомогу. Такий підхід підвищує виявлення вразливих дітей і координує допомогу [48].

Згідно з рекомендаціями UNICEF, викладеними у «Compendium of Promising Practices for the Protection and Integration of Refugee and Migrant Children in Europe» (2020) та у серії тематичних брифів, ефективна інтеграція можлива лише за умов створення мультидисциплінарних команд на рівні громади. Такі команди включають педагогів, соціальних працівників, психологів, медиків і представників місцевої влади. Вони спільно визначають потреби дітей, розробляють індивідуальні маршрути підтримки (referral pathways) та забезпечують координацію між службами, щоб уникнути дублювання або втрати дитини в системі [48].

У країнах Європейського Союзу ці принципи реалізуються через локальні координаційні центри, або так звані «центри інтеграції» (integration hubs), а також «однокрокові точки доступу» (one-stop-shops), де родини можуть одночасно отримати консультацію про дошкільний заклад, записатися до лікаря, подати заяву на соціальну допомогу чи психологічну підтримку. Прикладами є програма “Early Childhood Education and Care for Refugee Children” у Німеччині, “Children First” у Швеції та система Maison de l’Enfance у Франції. Ці моделі продемонстрували значне підвищення рівня виявлення вразливих дітей, скорочення часу реагування на потреби та покращення результатів соціальної адаптації. Німецькі дослідження (Kita-interventions) – емпіричні статті показують: участь дітей у Kita пов’язана з кращим опануванням мови та зростанням соціального капіталу батьків (збільшення контактів, доступ до

інформації про послуги). Одна з робіт фокусується на ролі структурної політики (фінансування місць, кадрова підготовка) у забезпеченні якості ЕСЕС для біженців [41].

Крім того, в окремих країнах, наприклад Норвегія, надання послуг дошкільного віку дітям мігрантів і переселенців інтегровано в систему community-based care – догляду, орієнтованого на громаду. Це дозволяє громадам брати безпосередню участь у процесі соціального включення, створювати партнерства між дитячими садками, громадськими центрами та органами місцевої влади [32].

Емпіричні дослідження, проведені у межах ініціатив UNHCR та OECD (зокрема “Strength through Diversity”, 2022), підтверджують, що мультисекторальні програми сприяють зростанню охоплення дітей дошкільною освітою, зниженню рівня ізоляції родин ВПО та підвищенню якості соціальної взаємодії в громадах. Наприклад, у Греції та Польщі, де впроваджувалися інтегровані центри підтримки, понад 70% дітей ВПО було охоплено освітніми та медико-соціальними послугами вже протягом першого року після переїзду [49].

Попри численні позитивні приклади, міжнародний досвід також показує ряд проблем, які є релевантними для будь-якої країни прийому, включно з Україною [48; 13]:

- нерівномірність покриття: швидка інтеграція в одних регіонах супроводжується значними затримками в інших (перевантаження закладів, нестача місць);
- кадрові виклики: дефіцит педагогів, недостатня підготовка до роботи з дітьми, які пережили травму. Тренінги ToT виграють у масштабі, але вимагають часу та ресурсів для поширення;
- фінансування та сталий підхід: багато ініціатив стартують як тимчасові проекти за донорські кошти; питання стійкості фінансування залишається відкритим;

- координація між секторами: відсутність єдиних протоколів та механізмів обміну даними ускладнює мультисекторальний супровід;

- вимірювання якості й результатів: бракує узгоджених інструментів для оцінки впливу програм ECEC та PSS на розвиток дітей дошкільного віку у коротко- та довгостроковій перспективі.

Аналіз міжнародних практик дає кілька практично значущих рекомендацій для українського контексту (як на національному, так і на місцевому рівні):

- Пріоритетне інтегрування дітей ВПО у систему ECEC – створення механізмів «швидкої інтервенції» (додаткові групи, тимчасові програми адаптації, фінансові субсидії для сімей) для забезпечення стабільного середовища. Це підтверджує досвід Польщі та рекомендації UNICEF.

- Інтеграція психосоціальної підтримки в щоденну роботу дошкільних закладів – навчання педагогів простим травма-інформованим практикам, включення ігрових, арт- та сенсорних методик у розпорядок дня. Програми ToT, які реалізувала UNICEF, дають практичну модель для масштабування.

- Мовна підтримка й робота з батьками – поєднання мовних груп для дітей із курсами для батьків сприяє швидшій інтеграції родини. Досвід Німеччини та Польщі свідчить про важливість одночасної роботи з дітьми та дорослими.

- Мультисекторальна координація на місцевому рівні – створення координаційних платформ (одна точка доступу) для сімей, де вони отримують інформацію про освіту, здоров'я, соціальну допомогу; це підвищує якість направлення послуг.

- Стратегія сталого фінансування – перехід від тимчасових донорських проєктів до інтеграції успішних практик у державні програми; варто передбачати механізми співфінансування з місцевих бюджетів і залучення НГО.

- Моніторинг та оцінка – необхідність впровадження інструментів для оцінки якості ECEC і PSS (спостережні інструменти, стандартизовані опитувальники розвитку), що дозволить порівнювати якість різних підходів і

коригувати політику. Дослідження щодо якості програм ЕСЕС радять поєднувати структурні та процесні показники для комплексної оцінки.

Міжнародна практика чітко демонструє: раннє включення дітей з сімей ВПО у систему дошкільної освіти у поєднанні з цілеспрямованою психосоціальною підтримкою і мовною допомогою є ефективним інструментом адаптації та інтеграції. Ключовими елементами успішних програм є мультисекторальна координація, підготовка кадрів (trauma-informed training), швидке масштабування місць у ЕСЕС і механізми сталого фінансування. Для України важливо адаптувати ці підходи, враховуючи наявні інституційні ресурси, регіональні відмінності та масштаб проблеми після 2022 року. Узгоджений механізм координації на рівні громади, поширення практичних тренінгів для працівників дошкільних закладів і створення системи моніторингу якості послуг мають стати пріоритетами у вдосконаленні соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей ВПО [55].

Висновки до розділу 1

У першому розділі було обґрунтовано теоретико-методологічні засади забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб. З'ясовано, що соціальний захист є комплексом правових, економічних і соціальних заходів, спрямованих на підтримку вразливих категорій населення, у тому числі дітей ВПО.

З'ясовано, що особливість соціального захисту дітей цієї групи полягає у поєднанні соціальної підтримки, психологічного супроводу та освітньої інтеграції, що забезпечується взаємодією державних, муніципальних і громадських інституцій.

Методологічну основу дослідження становлять теорія структурного функціоналізму Т. Парсонса, яка розкриває інституційну стабільність і взаємозалежність систем соціального захисту та освіти, і інтеракціоністський

підхід Г. Міда, що акцентує на процесах міжособистісної взаємодії та адаптації дітей у новому середовищі.

Узагальнення теоретичних підходів дозволило з'ясувати, що соціальний захист дітей дошкільного віку із сімей ВПО як багаторівневу систему, яка поєднує державну політику, діяльність інституцій та практики щоденної взаємодії.

РОЗДІЛ 2. СТАН І ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

2.1. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні

Соціальний захист дітей, особливо вразливих категорій, таких як діти внутрішньо переміщених осіб (ВПО), є одним із ключових напрямів соціальної політики будь-якої держави. Якість цієї політики значною мірою залежить від існуючих інституційних механізмів, які забезпечують координацію зусиль державних органів, громадських організацій та міжнародних партнерів [17].

Інституційні механізми покликані створювати сприятливі умови для повноцінного розвитку дітей, дотримання їхніх прав та забезпечення їхніх основних потреб навіть у найскладніших життєвих обставинах. Ці механізми мають охоплювати широкий спектр заходів – від фінансової підтримки і доступу до якісних освітніх та медичних послуг до психологічної реабілітації та захисту прав у кризових ситуаціях [17].

Особливо важливим є впровадження комплексного, системного підходу до соціального захисту дітей в умовах зростаючих викликів, таких як збройний конфлікт чи економічна нестабільність [10]. Від чіткої взаємодії інституцій залежать можливості реалізації прогресивних соціальних програм, моніторинг дотримання прав дітей і попередження соціальних ризиків для найменш захищених категорій.

Нормативно-правова база – визначає права, обов’язки, обсяги і форми соціального захисту дітей [20].

Основні нормативно-правові акти:

- Конвенція ООН про права дитини, (ратифікована Україною у 1991 році) закріплює фундаментальні права дитини на життя, освіту, соціальний захист, участь у суспільному житті. Вона визначає обов'язок держави створювати умови для розвитку та захисту дітей, зокрема тих, які перебувають у складних життєвих обставинах, включаючи дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб [7].
- Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2000 р.), визначає порядок призначення грошової допомоги сім'ям, чий середньомісячний дохід є нижчим від прожиткового мінімуму, у тому числі й сім'ям із числа ВПО. Мета закону – запобігання соціальному відчуженню малозабезпечених категорій населення [22].
- Закон України «Про охорону дитинства» (2001 р.), встановлює правові засади державної політики у сфері захисту прав дітей. Особлива увага приділяється дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій чи мають статус ВПО, забезпеченню їхнього права на освіту, соціальну допомогу та безпечне середовище [27].
- Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2014 р.), регламентує правовий статус ВПО, гарантує захист їхніх прав, доступ до соціальних послуг, освіти, охорони здоров'я, а також передбачає державну допомогу на дітей із таких сімей [23].
- Закон України «Про соціальні послуги» (2019 р.), визначає механізм надання соціальних послуг громадянам, які перебувають у складних життєвих обставинах. Закон регламентує діяльність суб'єктів, що надають соціальні послуги дітям із сімей ВПО, і вводить стандарти якості таких послуг [28].
- Постанови КМУ: Постанова № 365 (25.05.2016 р.) встановлює процедуру виплати допомоги на дітей, які виховуються в сім'ях ВПО [26]; Постанова КМУ № 1055 (09.12.2015 р.) регулює надання допомоги на дітей, які виховуються в сім'ях осіб зі статусом переселенця [25].

- Накази, Методичні рекомендації Міністерства соціальної політики України: наказ № 651 (05.11.2013 р.) – визначає порядок надання соціальних послуг[21]; наказ № 357 (08.04.2015 р.) – регулює надання допомоги дітям ВПО [24]; наказ № 291 (14.11.2017 р.) – спрямований на підтримку дітей з інвалідністю серед ВПО; наказ № 432 (01.04.2019 р.) – стосується програм підтримки дошкільної освіти для дітей із сімей ВПО; наказ № 145 (06.02.2020 р.) – визначає заходи соціальної адаптації дітей ВПО [8; 9].

- Державні/регіональні програми: "Державна допомога внутрішньо переміщеним особам", "Доступна освіта", Програма реінтеграції та адаптації ВПО, програма соціальної адаптації дітей внутрішньо переміщених осіб [13].

- Програми інклюзивної освіти для дітей з особливими освітніми потребами.

- Проєкти для дітей ВПО та вразливих категорій, що забезпечують адаптацію у школах та дитячих садках (наприклад, програма «Гуманітарна відповідь у сфері освіти») [10].

- Програма "Освітня адаптація для дітей ВПО" — підтримує адаптацію дітей, що змушені були переїхати в інші регіони України, до навчання в нових освітніх закладах. Включає проведення культурних заходів, мовних курсів, психологічних тренінгів для полегшення адаптації [10].

Фінансування системи соціального захисту дітей здійснюється через державні та місцеві бюджети, що покривають соціальні виплати для багатодітних родин, дітей-сиріт, дітей ВПО, а також підтримують освітні, медичні та реабілітаційні установи. Окреме значення мають гранти які спрямовуються громадським організаціям для реалізації програм підтримки дітей [13].

В умовах війни суттєво зросла роль міжнародних організацій, що посилюють національну систему соціального захисту. Зокрема, UNICEF створює центри соціальної підтримки дітей та забезпечує гуманітарні потреби сімей [36]; Save the Children реалізує програми психосоціальної реабілітації [41]; ООН

фінансують медичні, освітні та реабілітаційні проекти для дітей у прифронтових містах [31].

Водночас вагому підтримку надають і громадські організації та благодійні фонди. Фонд «Повернись живим» забезпечує дітей з прифронтових територій гуманітарною допомогою. «Карітас Україна» працює з сім'ями ВПО, пропонуючи психологічний супровід, харчову підтримку та освітні програми. Фонд «Таблеточки» допомагає дітям, які потребують лікування, забезпечуючи медикаменти та медичне обладнання [31].

Суттєво полегшує доступ до підтримки використання ІТ-технологій, зокрема державного порталу «єДопомога», який забезпечує швидку орієнтацію громадян щодо доступних видів соціальної допомоги, програм підтримки, прав на фінансові виплати, а також доступ до інформації про освітні та медичні послуги для дітей і сімей ВПО. Цифровізація сприяє прозорості, оперативності та зручності отримання соціальних сервісів [33].

Аналіз нормативно-правового забезпечення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні свідчить, що в державі сформовано достатньо широку законодавчу та інституційну основу. Вона охоплює як базові закони, так і підзаконні акти, які регулюють питання соціальної допомоги, освіти, охорони здоров'я, психологічної підтримки дітей і сімей ВПО [33].

Отже, нормативно-правова база України створює фундамент для реалізації прав дітей дошкільного віку із сімей ВПО, однак потребує подальшої системної адаптації до умов тривалої воєнної кризи. Головним завданням держави є не лише забезпечення мінімального рівня соціального захисту, а й розвиток інтегрованих моделей підтримки, які поєднують правові, освітні, медичні та психологічні складові в єдину ефективну систему.

2.2. Напрями соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні

Система соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні є складною багатокомпонентною структурою, що охоплює різні сфери – освіту, соціальні послуги, психологічну підтримку, матеріальну допомогу, а також інтеграцію у громади проживання. Ця система покликана забезпечити не лише задоволення базових потреб дітей, а й створити умови для їхнього повноцінного розвитку, соціалізації та емоційного благополуччя [19].

Після 2014 року, коли внаслідок російської агресії сотні тисяч українських родин були змушені залишити свої домівки, питання соціального захисту дітей ВПО набуло першочергового значення. Повномасштабне вторгнення 2022 року лише поглибило ці виклики, оскільки кількість ВПО зросла до понад 5 млн осіб, з них - сотні тисяч дітей дошкільного віку. За даними Міністерства соціальної політики України, станом на 2024 рік понад 1,2 млн дітей мають статус ВПО, із них приблизно третина – діти віком до 6 років [19]. Це створює значне навантаження на систему соціального захисту, освітню мережу та місцеві громади, які приймають переселенців.

Освітній напрям соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей ВПО. Освіта – це базовий інструмент інтеграції та соціалізації дитини, тому забезпечення доступу до дошкільної освіти є ключовою складовою соціального захисту. Дитячий садок – це не лише місце догляду, а й простір для розвитку, спілкування та формування соціальних навичок, які особливо важливі для дітей, що пережили травматичний досвід вимушеного переселення [33].

В Україні правові гарантії рівного доступу дітей до дошкільної освіти закріплені в Законах України «Про освіту» та «Про дошкільну освіту». Діти ВПО мають право на зарахування до закладу незалежно від місця реєстрації, що передбачено відповідними наказами Міністерства освіти і науки. Проте на практиці існує низка бар'єрів, пов'язаних із нестачею місць у дитячих садках, відсутністю укриттів, дефіцитом педагогічних кадрів, а також зниженням

фінансування освітньої інфраструктури у громадах, які приймають значну кількість переселенців [7].

За даними Міністерства освіти і науки України, у 2023 році функціонувало понад 9 000 закладів дошкільної освіти, з яких приблизно половина працювала у змішаному або дистанційному форматі. У громадах, що прийняли ВПО, зокрема у Львівській, Полтавській, Вінницькій та Житомирській областях, дитячі садки часто працюють із перевантаженням на 120–150 %. Це створює черги та нерівний доступ до освітніх послуг [33].

Водночас держава і міжнародні партнери реалізують низку програм з підтримки дошкільної освіти для дітей ВПО. Наприклад, у Вінницькій області за підтримки Європейського інвестиційного банку у 2023 році було відновлено дитячий садок «Берізка» у селі Уланів. Після реконструкції заклад отримав нові приміщення, утеплення, сучасне обладнання та можливість приймати дітей із сімей переселенців. Цей приклад демонструє, як цільові інвестиції в інфраструктуру дошкільних закладів можуть сприяти інтеграції дітей ВПО у місцеві громади [11].

Крім того, значну роль відіграють альтернативні форми дошкільної освіти: короткотривалі групи, сімейні центри, мобільні дитячі команди, дистанційні заняття. Такі форми стають особливо актуальними у прифронтових регіонах, де неможливо забезпечити стабільну роботу дитячих садків. У межах програми UNICEF Spilno створено понад 300 «дитячих просторів» [56], де проводяться заняття з розвитку дітей, ігри, консультації для батьків та психологічна підтримка. Це дозволяє дітям підтримувати зв'язок із навчанням і соціумом навіть у кризових умовах.

Будівництво інфраструктури соціального захисту. Другою важливою складовою соціального захисту є розвиток матеріально-технічної бази та інфраструктури, необхідної для прийому і обслуговування дітей дошкільного віку із сімей ВПО. Після 2022 року значна частина дитячих садків була

пошкоджена або зруйнована, а ті, що залишилися, часто не мали належних умов безпеки – укриттів, генераторів, опалення [36].

У відповідь на ці виклики держава, міжнародні організації та громади реалізують програми відновлення. Зокрема, у рамках ініціативи EU4Recovery фінансуються ремонти дитячих садків у західних і центральних регіонах України. Відновлені заклади отримують сучасні укриття, енергоефективні системи, нові меблі та навчальне обладнання. Це не лише покращує умови навчання, а й створює відчуття стабільності для дітей і батьків.

У містах, де кількість ВПО значно перевищує місцеве населення (наприклад, у Дрогобичі, Мукачеві, Івано-Франківську), громади облаштовують тимчасові дитячі простори в приміщеннях культурних центрів або бібліотек. Такі кроки демонструють адаптивність системи соціального захисту та її здатність до гнучкого реагування [36].

Психосоціальна підтримка дітей ВПО. Одним із напрямів соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей ВПО є забезпечення стабільного і безпечного середовища, яке сприяє їхній адаптації після зміни місця проживання. Дошкільні заклади, громади та міжнародні організації працюють над тим, щоб діти-переселенці мали доступ до ігрових, освітніх та інтеграційних активностей.

За даними UNICEF, значна частина дітей ВПО потребує додаткової уваги у період адаптації через зміну умов проживання [29]. Тому однією з важливих форм підтримки стало створення «дружніх до дитини» просторів у межах програми *Spilno*, де діти можуть отримати можливість для навчання, гри, соціальної комунікації та участі у групових активностях.

Такі простори функціонують як центри соціальної підтримки сімей, забезпечуючи доступ до інформації, консультацій, освітніх матеріалів та безпечного дозвілля.

Низка громадських організацій також долучається до формування безпечного середовища для дітей із сімей ВПО. Зокрема, ГО «In Touch Ukraine

Foundation» реалізує мобільні програми підтримки для сімей переселенців у громадах, де доступ до соціальних сервісів обмежений [41]. Їхня діяльність спрямована на організацію безпечних дитячих активностей, інформування батьків, розвиток соціальних навичок дітей та зміцнення взаємодії між сім'ями та місцевими службами.

Ці ініціативи розглядаються як складова ширшої системи соціального захисту, оскільки сприяють соціальній інтеграції дітей, підтримують стабільність їхнього розвитку та допомагають сім'ям ВПО адаптуватися до нових умов проживання.

Соціально-економічна та гуманітарна підтримка. Матеріальне становище сімей ВПО є однією з головних передумов забезпечення соціального захисту дітей. Багато родин втратили джерела доходу, житло, майно, а отже – потребують фінансової підтримки для покриття базових витрат на харчування, ліки, освіту, одяг [4].

В Україні діє система адресної допомоги ВПО, яку адмініструє Міністерство соціальної політики через управління соціального захисту. Родини з дітьми отримують щомісячні виплати в розмірі від 3 000 гривень на дитину, а також можуть претендувати на одноразові гранти, гуманітарні пакети від міжнародних організацій [4].

UNICEF, у співпраці з Міністерством соціальної політики та урядом Великої Британії, реалізує програму Multipurpose Cash Assistance – грошової підтримки для сімей із дітьми, що проживають у складних умовах. Програма охоплює понад 300 000 домогосподарств по всій Україні, забезпечуючи їх базовими потребами [36].

Водночас у багатьох громадах впроваджуються програми раннього втручання, соціального супроводу сімей, патронату над дітьми. Ці послуги дозволяють виявляти проблемні ситуації на ранніх етапах, надавати консультативну підтримку батькам і запобігати соціальному сирітству [17].

Взаємодія органів влади з інститутами громадянського суспільства.

Результативність соціального захисту дітей ВПО залежить не лише від державної політики, а й від діяльності місцевих громад, неурядових організацій і міжнародних партнерів. За останні роки Україна виробила унікальну модель багаторівневої співпраці, де держава створює законодавчі рамки, а громадський сектор і міжнародні агенції забезпечують практичне втілення допомоги.

Ключову роль у цьому процесі відіграють [36]:

- UNICEF – координує програми підтримки сімей із дітьми, створює освітні простори, забезпечує психологічну допомогу .
- UNHCR – допомагає громадам, які приймають ВПО, через гранти на відновлення дитячих закладів [54].
- Save the Children, Plan International, Caritas Ukraine, Terre des Hommes, In Touch Ukraine – реалізують програми психосоціальної підтримки, неформальної освіти, гуманітарної допомоги.

Завдяки цій взаємодії сформувалася гнучка модель соціального захисту, здатна реагувати на виклики війни й внутрішнього переміщення.

Попри значну кількість ініціатив, система соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей ВПО має низку проблем [4]:

- Нерівність доступу до послуг – у громадах із великим напливом ВПО (Львів, Дніпро, Ужгород) дитячі садки переповнені, у той час як у малих громадах бракує спеціалістів.
- Недостатня кількість психологів і педагогів, здатних працювати з травмою у дітей.
- Фінансові обмеження – більшість місцевих бюджетів не мають ресурсів на утримання додаткових груп у дитсадках або психологічних служб.
- Бюрократичні труднощі при оформленні допомоги або зарахуванні дитини без документів.
- Відсутність системного моніторингу стану соціального захисту дітей ВПО на національному рівні.

Напрями соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні формують комплексну систему, у якій поєднано освітню, соціальну, психологічну, інфраструктурну та економічну підтримку. Ці складові взаємодіють між собою, створюючи багаторівневу модель допомоги – від базових матеріальних потреб до розвитку особистості дитини в новому соціальному середовищі.

Досвід останніх років показує, що найефективнішими є ті програми, які враховують специфіку громади, поєднують державні ресурси з підтримкою міжнародних організацій і мають гнучкі механізми реагування на потреби сімей. Водночас зберігаються суттєві проблеми – нерівний доступ до освіти, нестача фахівців, обмежені ресурси.

2.3. Проблеми в організації забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні

Система соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні є однією з найвразливіших сфер соціальної політики. В умовах війни, руйнування інфраструктури, економічної нестабільності та вимушеної міграції мільйонів громадян, особливо гостро постає проблема ефективної організації соціальної підтримки дітей, які разом зі своїми сім'ями залишили домівки. Попри наявність законодавчої бази та міжнародної допомоги, українська система соціального захисту все ще стикається з низкою глибоких організаційних, управлінських, фінансових і кадрових проблем [33; 38].

Після 2014 року Україна стикнулася з безпрецедентним викликом – необхідністю забезпечення соціального захисту для сотень тисяч переміщених сімей. До 2022 року кількість офіційно зареєстрованих ВПО перевищувала 1,4 мільйона осіб, з них понад 200 тисяч – діти дошкільного віку. Після

повномасштабного вторгнення кількість внутрішньо переміщених осіб збільшилася майже вдвічі.

Соціальний захист дітей ВПО включає комплекс послуг: виплати (допомога при народженні, компенсації на проживання), соціальне обслуговування, психологічну підтримку, забезпечення доступу до освіти, медичної допомоги, реабілітаційних послуг, соціальної адаптації тощо. Координацію здійснюють Міністерство соціальної політики, обласні та місцеві органи влади, служби у справах дітей, центри соціальних служб, а також недержавні організації – UNICEF, Save the Children, «Карітас Україна», «SOS Дитячі Містечка», «Українська освітня платформа» тощо [33].

Попри зусилля держави і партнерів, система залишається фрагментованою, перевантаженою і нерівномірною за регіонами. Це спричинює нерівний доступ дітей ВПО до соціальних послуг і призводить до того, що потреби багатьох сімей залишаються не задоволеними [15].

Організаційний рівень охоплює безпосереднє функціонування установ і механізмів, які реалізують соціальний захист. Саме тут зосереджені найбільш очевидні труднощі – від відсутності координації між структурами до перевантаження соціальних працівників.

Представимо детальніше кожен із проблем.

1. Недостатня координація між установами.

Система соціального захисту дітей ВПО передбачає участь десятків інституцій – служби у справах дітей, управління соцзахисту, ЦНАПи, заклади освіти, охорони здоров'я, центри надання соціальних послуг, волонтерські організації. Проте відсутній єдиний механізм взаємодії. Часто сім'ї змушені повторно подавати одні й ті самі документи, звертатися до кількох інстанцій, що ускладнює доступ до допомоги. Наприклад, у Харківській області у 2023 році виявлено випадки, коли сім'ї ВПО зверталися одночасно до трьох структур – управління соцзахисту, центру соціальних служб і служби у справах дітей – для оформлення однієї допомоги [15].

2. Брак соціальних працівників і перевантаження персоналу.

Після початку війни навантаження на фахівців соціальної сфери збільшилось у кілька разів. У громадах Донеччини, Сумщини, Херсонщини один соціальний працівник обслуговує від 150 до 300 сімей, що фізично унеможлиблює індивідуальний підхід до дитини. За даними Мінсоцполітики, дефіцит кадрів у 2024 році сягнув понад 30% [15].

2. Недостатня інфраструктура для прийому ВПО.

Багато територіальних громад не мають пристосованих приміщень для розміщення сімей із дітьми, а дитячі садки перевантажені або зруйновані. Наприклад, у Дніпропетровській області станом на 2024 рік працювало лише 65% дошкільних закладів від довоєнного рівня [15].

3. Відсутність єдиного обліку дітей ВПО.

Облік ВПО ведеться Державним реєстром, але не завжди відображає реальну кількість дітей, особливо тих, які змінили місце проживання кілька разів або не зареєстровані офіційно. Це ускладнює планування програм соціального захисту [19].

Управлінські проблеми системи соціального захисту включають в себе недостатнє фінансування, кадрову нестачу та низьку кваліфікацію працівників, слабку цифровізацію соціальних процесів а також відсутність ефективного моніторингу [19].

1. Недостатнє фінансування.

Соціальні виплати для ВПО залежать від державного бюджету та міжнародних грантів. Часто затримуються виплати компенсацій, а фінансування місцевих програм скорочується. Наприклад, у 2023 році через секвестр бюджету низка регіонів (Полтавська, Чернігівська області) була змушена зменшити витрати на допомогу родинам з дітьми на 20–25%.

2. Кадрова нестача та низька кваліфікація управлінців.

В управліннях соціального захисту часто працюють фахівці без спеціальної освіти у сфері соціального менеджменту. Відсутність системи

підвищення кваліфікації призводить до формального підходу у вирішенні питань допомоги дітям.

3. Слабка цифровізація соціальних процесів.

Попри створення порталу «Дія», більшість процесів на місцевому рівні залишаються паперовими. Відсутність електронного документообігу між службами затримує обробку заяв. Наприклад, у Сумській області у 2024 році реєстрація однієї заявки на виплату для ВПО займала в середньому 14 днів.

4. Відсутність ефективного моніторингу та оцінки програм.

Програми соціального захисту дітей ВПО часто не супроводжуються регулярним аналізом результатів, що унеможливлює коригування політики на основі доказів.

Організаційна неефективність системи безпосередньо позначається на добробуті дітей. Багато з них переживають втрату дому, адаптаційні стреси, розлуку з друзями. Відсутність системної психологічної підтримки призводить до зростання тривожності, замкненості, емоційних порушень [19].

У 2023 році в межах проєктів UNICEF і «Карітас Україна» виявлено, що понад 60% дітей ВПО мають симптоми емоційного виснаження, а лише 15% отримують психологічну підтримку.

Також існує проблема інституційної дискримінації – не всі заклади охоче приймають дітей ВПО через перевантаження груп або страх конфліктів між дітьми. У громадах Львівщини та Тернопільщини траплялися випадки, коли батькам ВПО відмовляли у зарахуванні до дитсадка через відсутність місць, хоча місцевих дітей приймали поза чергою [12].

Основні проблеми забезпечення соціального захисту дітей ВПО представлені в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Основні проблеми забезпечення соціального захисту дітей ВПО

Категорія проблем	Сутність	Приклади
1	2	3

Організаційна	Відсутність координації між установами: службами у справах дітей, центрами соціальних служб, управліннями соцзахисту (УПСЗН), закладами дошкільної освіти.	Батьки змушені повторно подавати копії: довідки ВПО, свідоцтва про народження дитини, ПІН, довідки про склад сім'ї, довідки про доходи, у різні установи: УПСЗН, дитячий садок, центр соціальних служб - замість цифрового обміну між ними.
Кадрова	Дефіцит соціальних працівників у центрах соціальних служб громад, у службах у справах дітей.	Один фахівець на 100+ сімей.
Інфраструктурна	Пошкодження/руйнування дитячих садочків (ЗДО) внаслідок війни на Донеччині, Луганщині, Харківщині, Херсонщині, нестача місць у великих приймаючих містах: Львів, Київ, Дніпро, Вінниця, Чернівці ЗДО переповнені через масовий притік сімей з дітьми.	Пошкоджено більше 30% ЗДО на Сході України.
Фінансова	Нестача коштів, затримка виплат: допомога на проживання ВПО сім'ям із дітьми, виплат внутрішньо переміщеним дітям з інвалідністю.	Через скорочення бюджету у 2023р. низка регіонів (Полтавська, Чернігівська області) були змушені зменшити витрати на допомогу родинам з дітьми на 20–25%

Продовження таблиці 2.1

1	2	3
Інформаційна	Відсутність єдиної бази дітей ВПО.	Дані неповні або застарілі, наприклад інформація про місце фактичного проживання сімей, кількість дітей дошкільного віку, продовження статусу ВПО або зняття з обліку ВПО.
Психологічна	Відсутність системної підтримки дітей ВПО та їх батьків.	60% дітей ВПО мають прояви тривожності, порушення сну, емоційні зриви, через: вимушену евакуацію, розлуку з родичами, втрату дому, зміну дитсадка, друзів, середовища. Діти, які не пережили переміщення, зазвичай мають нижчий рівень стресу, якщо їхня громада не знаходилась під активними бойовими діями.

Таблиця розроблена автором на підставі [14; 16; 33].

Важливо відзначити, що за останні роки (2022–2025 рр.) в Україні спостерігаються певні позитивні зрушення, спрямовані на подолання зазначених викликів [32]:

Цифровізація соціальних послуг:

- запровадження державного порталу «Допомога» дозволяє ВПО швидко отримати інформацію про соціальні виплати, освітні та медичні послуги;
- використання онлайн-консультацій соціальних служб і психологів значно розширює доступ до підтримки, особливо в умовах воєнних дій.

Децентралізація та зміцнення ролі місцевого самоврядування:

- обласні та районні військові адміністрації отримали більші повноваження щодо впровадження програм соціальної підтримки дітей;
- місцеві громади формують адаптаційні програми для дітей ВПО, інтегруючи їх у дошкільні заклади та створюючи підтримку на рівні території.

Міжвідомча та мультисекторальна взаємодія:

- розширюється практика координації між соціальними службами, освітою, охороною здоров'я та громадськими організаціями.
- створення мультидисциплінарних команд та «однокрокових» точок доступу (one-stop-shops), де родини можуть отримати одночасно допомогу, консультації та доступ до освітніх і медичних послуг.

Розширення інклюзивних та адаптаційних програм у дошкільній освіті:

- збільшення інклюзивних груп в ДНЗ для дітей з особливими освітніми потребами;
- здійснюються програми психологічної підтримки та соціально-педагогічної адаптації.

Партнерство з міжнародними організаціями та НДО:

- UNICEF, Save the Children та інші організації підтримують створення центрів соціальної підтримки, психосоціальну реабілітацію та гуманітарну допомогу;

- благодійні фонди («Карітас Україна», «Повернись живим», «Таблеточки») забезпечують дітей ВПО психологічною підтримкою, харчуванням, навчальними ресурсами та медичним обладнанням.

Моніторинг і аналітика

- У 2022–2025 рр. запроваджено системи моніторингу, які відстежують охоплення дітей соціальними послугами, якість програм і виявляють регіональні прогалини.

Таким чином, хоча організаційні та ресурсні проблеми залишаються значними, нові тенденції свідчать про поступову модернізацію та адаптацію системи соціального захисту до потреб дітей ВПО, підвищення її доступності та інтеграції з іншими соціальними і освітніми інституціями.

Організаційно-управлінська модель соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні залишається на етапі становлення. Попри наявність законодавчих гарантій, система характеризується низьким рівнем координації, кадровим дефіцитом, недостатнім фінансуванням та обмеженою доступністю послуг [19].

Ключовими викликами є: відсутність єдиного механізму взаємодії між установами, перевантаження соціальних працівників, недостатній розвиток інфраструктури для дітей ВПО, брак ефективних механізмів моніторингу та оцінки політики.

Вирішення цих проблем можливе лише за умови комплексної реформи управління у сфері соціального захисту, орієнтованої на принципи децентралізації, прозорості та партнерства між державою, громадами та міжнародними організаціями.

Важливо не лише відновити фізичну інфраструктуру, а й забезпечити психологічну, освітню та соціальну підтримку дітей, які пережили війну. Саме системна, скоординована робота соціальних служб, спрямована на дитину, стане запорукою формування безпечного соціального середовища та відновлення людського потенціалу країни, хоча організаційні та ресурсні проблеми

залишаються значними, нові тенденції свідчать про поступову модернізацію та адаптацію системи соціального захисту до потреб дітей ВПО, підвищення її доступності та інтеграції з іншими соціальними і освітніми інституціями [37].

Висновки до розділу 2

Отже, аналіз нормативно-правової бази забезпечення соціального захисту дітей із родин ВПО свідчить що в Україні формуються основи для гарантування реалізації прав дітей дошкільного віку із сімей ВПО, проте вона все ще потребує глибшого оновлення та узгодження з реаліями війни. Завдання держави полягає не лише в наданні базового соціального захисту, а й у створенні комплексних інтегрованих механізмів підтримки.

Виявлено ключові напрямки соціального захисту дітей дошкільного віку, серед яких: соціальні послуги, доступ до дошкільної освіти, психологічна підтримка, матеріальна допомога, реабілітаційні програми та інклюзивна освіта.

Серед основних проблем забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні варто зазначити нерівномірний доступ до послуг, недостатню координацію між державними та громадськими структурами, брак кваліфікованих фахівців, обмежене фінансування та слабку інтеграцію батьків у виховний процес.

Загалом, аналіз показав, що існуюча система соціального захисту дітей ВПО вимагає посилення міжвідомчої співпраці, удосконалення нормативної бази та забезпечення комплексного підходу до адаптації і соціалізації дітей.

РОЗДІЛ 3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ СІМЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ (НА ПРИКЛАДІ ЗДО «МАЛЮЧОК» у м. СУМИ)

3.1. Опис програми дослідження

Сучасні умови воєнного стану в Україні зумовили суттєве зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, серед яких особливо вразливою категорією є діти дошкільного віку. Відповідно, актуалізується проблема забезпечення їхнього соціального захисту, інтеграції у нове соціальне середовище та створення умов для повноцінного розвитку. Як було зазначено у попередніх розділах, соціальний захист дітей ВПО розглядається не лише через інституційно-нормативний вимір, а й через соціально-психологічні, інтеракційні та структурно-функціональні механізми взаємодії сім'ї, держави та соціальних інституцій, зокрема закладів дошкільної освіти.

У цьому контексті дитячі садки є ключовою інституцією формування соціального капіталу, забезпечення адаптації та соціалізації дітей-переселенців. Проте фактичний рівень реалізації цих функцій потребує аналізу з огляду на організаційні особливості роботи закладів, міжвідомчу координацію, доступність послуг та суб'єктивне сприйняття учасників освітнього процесу.

У даному підрозділі представлено програму емпіричного дослідження, спрямованого на оцінку ефективності соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей ВПО у закладі дошкільної освіти «Малючок» у м. Суми, а також окреслення напрямів для його удосконалення.

Об'єкт дослідження: батьки-ВПО дітей дошкільного віку та персонал ЗДО «Малючок» у м. Суми.

Предмет дослідження: рівень задоволеності батьків-ВПО і персоналу ЗДО "Малючок" у місті Суми станом забезпечення соціального захисту їхніх дітей.

Мета дослідження: обґрунтувати рівень задоволеності батьків-ВПО станом забезпечення соціального захисту їхніх дітей у ЗДО "Малючок" (м. Суми), виявити проблеми та розробити пропозиції щодо покращення забезпечення соціальними послугами дітей дошкільного віку з сімей ВПО.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати рівень задоволеності станом забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей ВПО
2. Виявити проблеми у забезпеченні соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей ВПО в ЗДО Малючок.
3. Дослідити рівень взаємодії педагогів, адміністрації закладу та батьків у процесі надання/отримання соціальної послуги адаптації дітей ВПО.
4. Розробити рекомендації щодо вдосконалення системи забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей ВПО

Гіпотези дослідження:

- Рівень задоволеності батьків-ВПО соціальним захистом їхніх дітей у ЗДО залежить від організаційних умов адаптації, доступності послуг та матеріально-технічного забезпечення закладу.
- Соціальний захист дітей дошкільного віку із сімей ВПО є менш ефективним у закладах з підвищеним навантаженням, що ускладнює їх організаційно-соціальну адаптацію (звикання до нового середовища, режиму, умов).
- Нестача методичної, кадрової та матеріально-технічної підтримки ЗДО знижує ефективність забезпечення соціального захисту дітей ВПО, тоді як комплексна міжвідомча взаємодія (ЗДО - соціальні служби - громада) підвищує якість послуг і адаптацію.

Концептуальна рамка цього дослідження ґрунтується на застосуванні двох ключових соціологічних теорій – структурного функціоналізму та інтеракціонізму, що забезпечує комплексний підхід до аналізу проблеми соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених

осіб. Парсонс розглядає суспільство як систему, де кожна інституція виконує свою функцію. У контексті дітей ВПО: дитячий садок виконує функції адаптації, соціалізації, стабілізації поведінки; родина забезпечує первинний емоційний захист; соціальні служби - підтримку та супровід; громадські організації - додаткові ресурси і програми. Мід наголошує, що розвиток особистості відбувається через щоденні взаємодії. У випадку дітей ВПО: головну роль відіграє спілкування з вихователями та дітьми, групові ігри, прийняття у колективі, формування почуття безпеки.

Методи збору даних:

Анкетування - це стандартизований метод збору соціальної інформації, який передбачає заповнення респондентами однакової анкети. Завдяки цьому можна отримати кількісні дані про думки, потреби та досвід великої групи людей. Анкетування було проведене за допомогою опитування у Google Forms. Проаналізовані відповіді батьків дозволили зібрати об'єктивну інформацію про особливості адаптації дітей дошкільного віку із сімей ВПО, оцінити доступність ДНЗ, рівень підтримки, якість комунікації та наявні труднощі.

Експертне інтерв'ю - це якісний метод, що передбачає розмову з фахівцем, який володіє поглибленими професійними знаннями з певної теми. У моєму дослідженні експертом є вихователі, практичний психолог та завідувач ДНЗ. Цей метод доцільно використовувати, оскільки він дає можливість отримати професійні оцінки проблем, доповнити результати анкетування глибшими поясненнями та виявити труднощі, які не завжди очевидні батькам.

Респонденти: батьки дітей ВПО n=15 (онлайн опитування за допомогою Google Forms) вихователі n=7 та адміністрація ЗДО n=1 (глибинне інтерв'ю).

3.2 Аналіз результатів дослідження

Пілотажне дослідження проводилось 05.11.2025-11.11.2025. Методом анкетування було охоплено 15 батьків дітей дошкільного віку (ЗДО Малючок», м. Суми).

Анкета включала соціально-демографічний блок, блок про доступність зарахування, оцінку матеріально-технічних умов, питання адаптації дітей, наявність/отримання психологічної підтримки, рівень взаємодії з адміністрацією та потреби/пропозиції вільного тексту.

Соціально-демографічний блок опитування показав, що у вибірці переважають батьки віком 26 - 35 років (7 осіб), що є типовим контингентом сімей із дошкільнятами. Значну частку становлять і молодші батьки до 25 років (4 особи), а також респонденти віком 36 - 45 років (3 особи) та одна особа старше 45 років (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Вік респондентів

У гендерному співвідношенні більшість анкет заповнили жінки (11), проте участь чотирьох батьків-чоловіків забезпечує різносторонній погляд на оцінку роботи закладу (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Стать респондентів

За сімейним станом більшість респондентів - це одружені батьки (9 осіб), але третина вибірки представлена неповними сім'ями: троє - розлучені та троє -

не перебувають у шлюбі. Це важливо враховувати при плануванні соціальної підтримки, оскільки сімейний статус безпосередньо впливає на рівень навантаження та потреби родини (рис. 3.3).

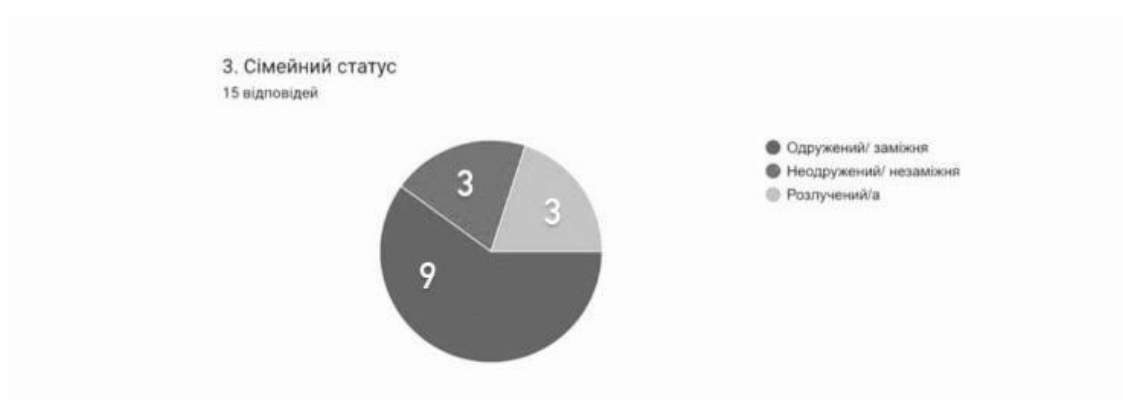

Рис. 3.3. Сімейний стан респондентів

За кількістю дітей найбільшу групу становлять сім'ї з однією дитиною (8 відповідей), шість сімей мають двох дітей, а одна родина - трьох і більше (рис. 3.4).

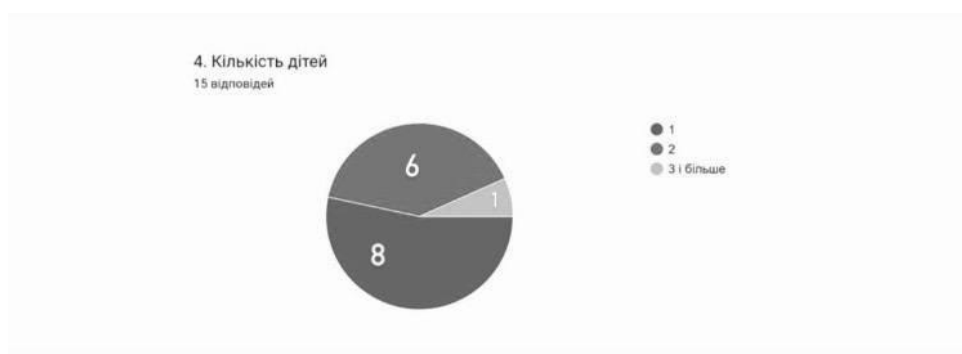

Рис. 3.4. Кількість дітей у сім'ях респондентів

Вік дітей, що відвідують ДНЗ, розподілений так: чотири дитини віком 3 роки, шість - 4 роки, одна дитина - 5 років і четверо - 6 років. Переважання дітей середнього та старшого дошкільного віку свідчить про актуальність питань підготовки до школи, а також про важливість соціально-емоційної підтримки в період активної взаємодії з однолітками (рис. 3.5).

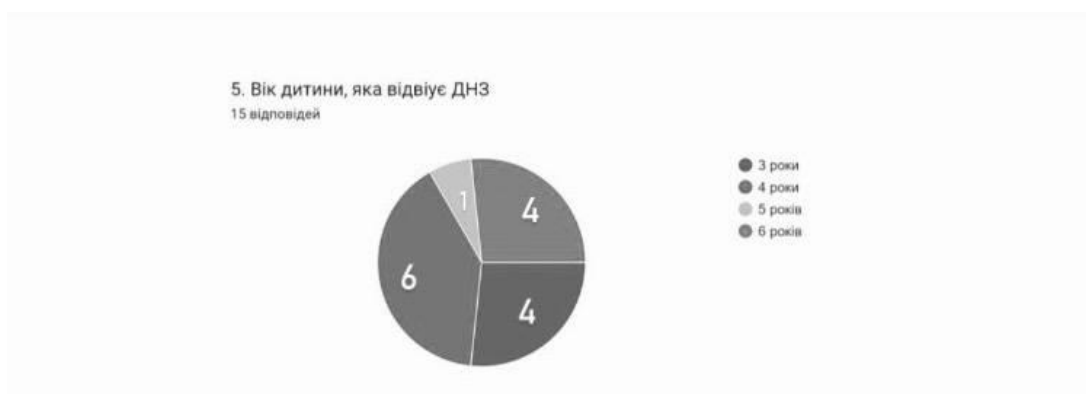

Рис. 3.5. Вік дитини, яка відвідує ЗДО

Респонденти прибули з різних регіонів України, зокрема з Краматорська, Херсона, Станиці Луганської, Мелітополя, Рубіжного, Краснопілля, Охтирки, Ізюма та інших населених пунктів. Частина цих територій зазнала масованих бойових дій або окупації, що свідчить про підвищений рівень стресового досвіду в сім'ях, а отже - про підсилення потреб у психологічному супроводі дітей.

Термін проживання сімей у місті Суми також різниться: понад половина опитаних перебуває тут більше двох років (8 осіб), ще по три особи проживають від 6 місяців до 1 року та від 1 до 2 років, тоді як лише одна родина перебуває у місті менше шести місяців. Це означає, що більшість дітей уже пройшли базовий етап адаптації, тоді як новоприбулі потребують більш інтенсивної підтримки (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Термін перебування родин у м. Суми

У соціальному статусі батьків переважають працюючі (13 осіб). Дві матері перебувають у декретній відпустці, що може зумовлювати більшу потребу у

матеріальній допомозі з боку соціальних служб або закладу (рис. 3.7).

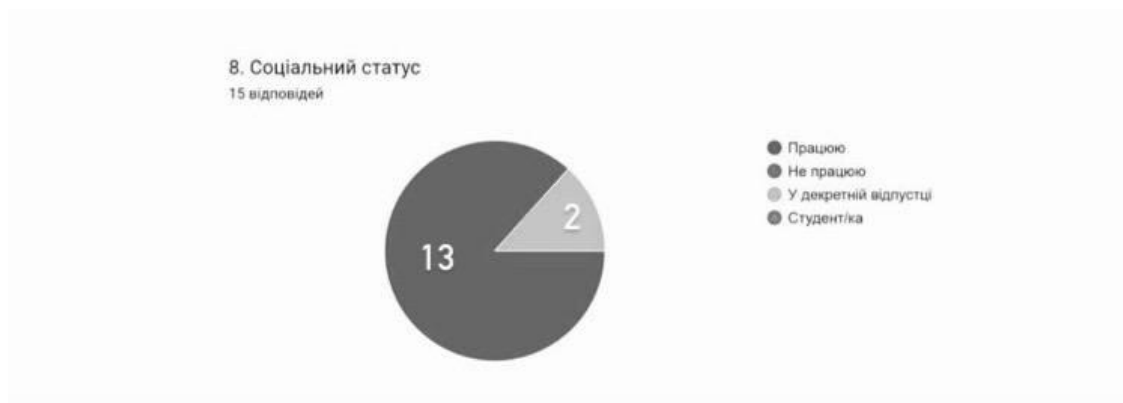

Рис. 3.7. Соціальний статус респондентів

Дослідження доступності дитячого садка засвідчило, що процес влаштування пройшов без труднощів для десяти родин, хоча п'ять респондентів зазначили певні складнощі. Основними бар'єрами стали брак місць, недостатня інформованість щодо процедур, а також фінансові й транспортні труднощі (рис. 3.8).

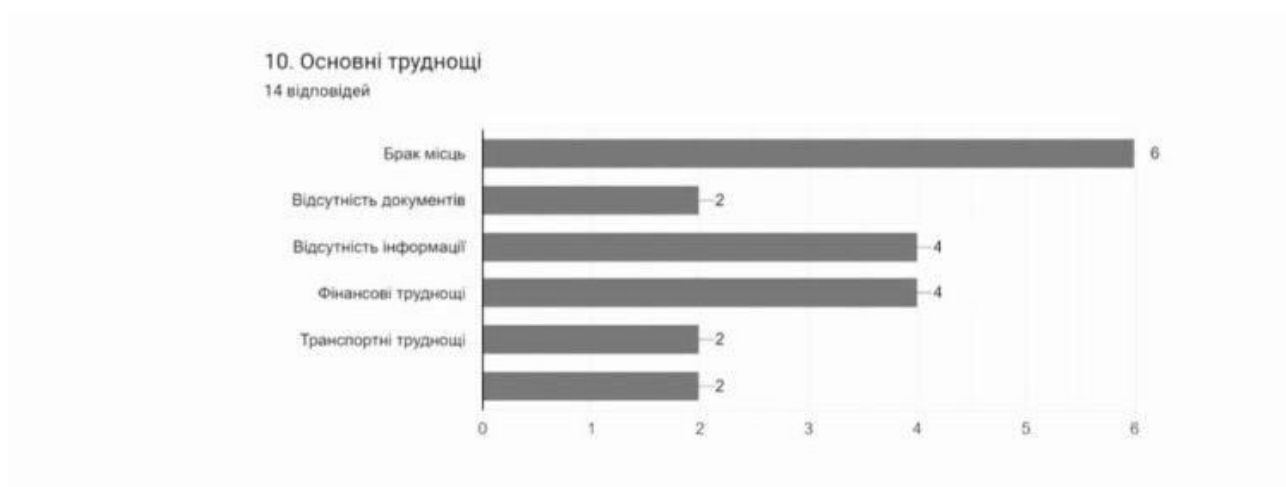

Рис. 3.8. Основні труднощі з якими зіткнулися сім'ї

Попри це, інформація про порядок зарахування дітей ВПО здебільшого була доступною: десять батьків вважали її повною, а п'ятеро - частково достатньою (рис. 3.9).

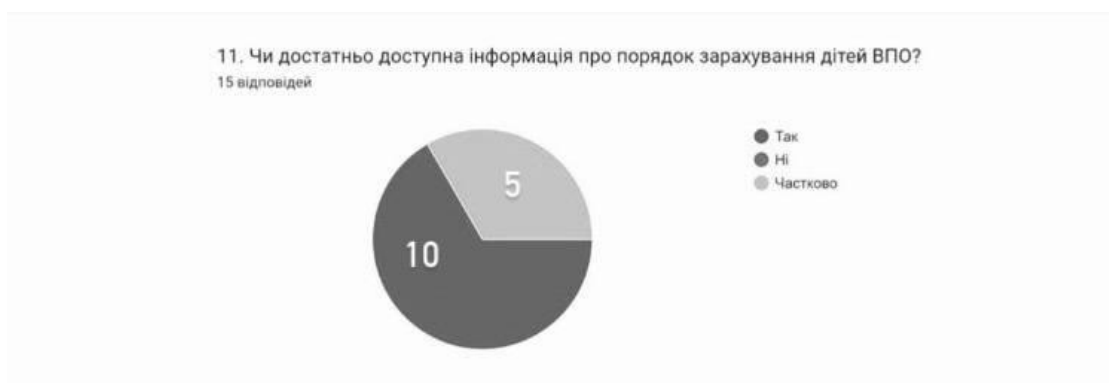

Рис. 3.9. Доступність інформації про порядок зарахування до ДНЗ.

Переважна більшість сімей зі статусом ВПО отримали першочергове місце (13 із 15), що свідчить про якісну роботу адміністрації ДНЗ (рис. 3.10).

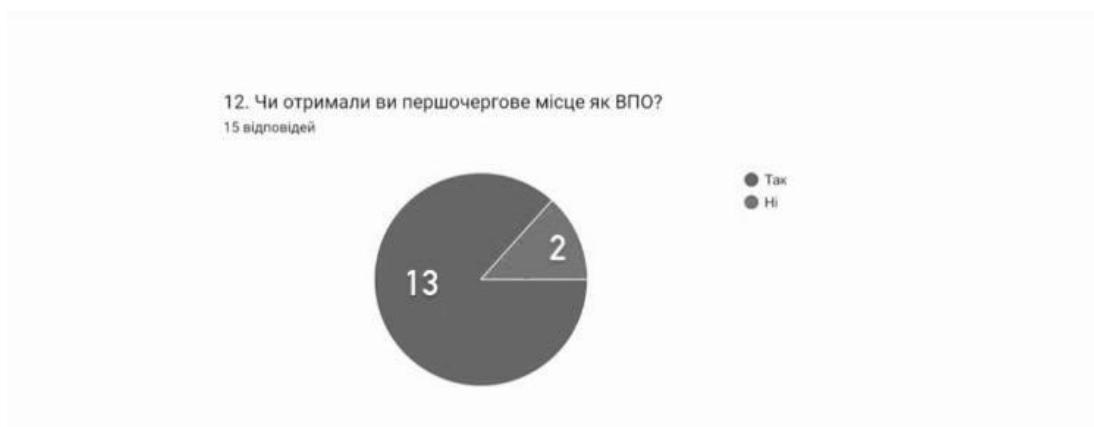

Рис. 3.10. Отримання першочергового місця у ЗДО.

Комунікацію з адміністрацією садка батьки оцінили переважно позитивно: дев'ять респондентів вказали «відмінно», п'ять - «добре», і лише одна особа - «задовільно» (рис. 3.11).

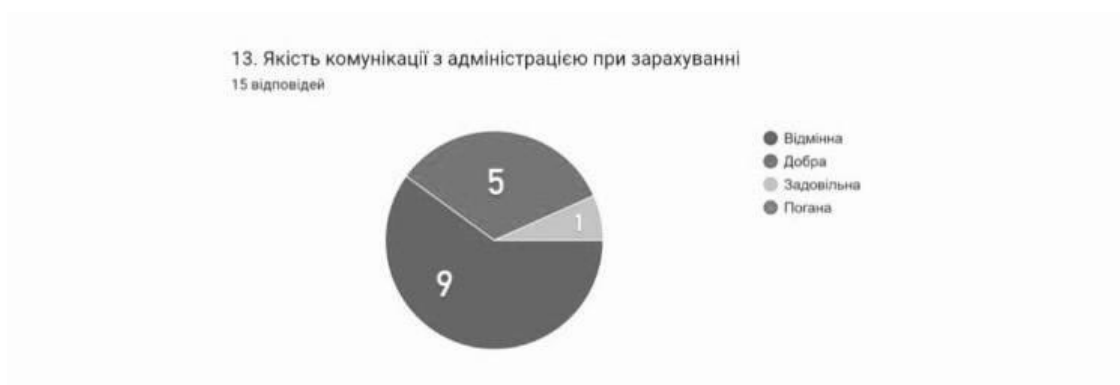

Рис. 3.11. Оцінка якості комунікації з адміністрацією ЗДО.

Матеріально-технічні умови закладу також отримали високі оцінки: сім опитаних оцінили їх на 4 бали, а п'ятеро - на максимальні 5 балів. Троє респондентів поставили оцінку «3», що вказує на потенційні напрями модернізації чи покращення (рис. 3.12).

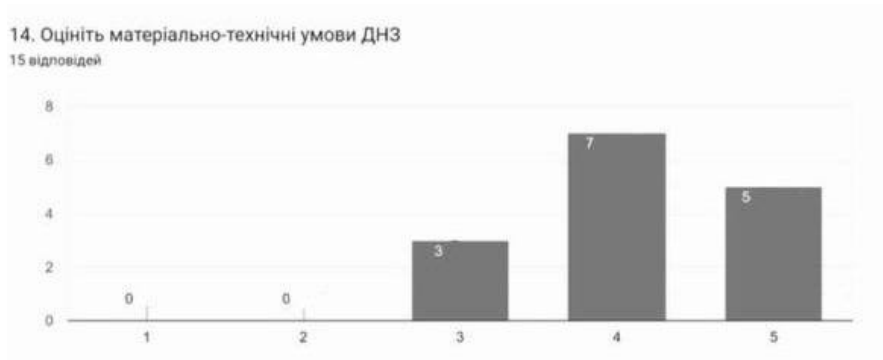

Рис. 3.12. Матеріально-технічне забезпечення ЗДО

Щодо соціальної адаптації дітей, десять батьків повідомили, що дитина адаптувалася добре, тоді як п'ятеро зазначили певні труднощі, що є типовим для дошкільного віку після змін у життєвих умовах (рис. 3.13).

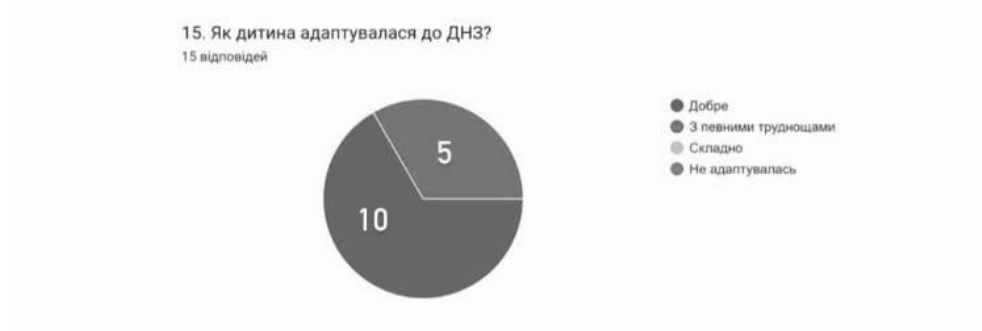

Рис. 3.13. Соціальна адаптація дитини до ЗДО

Найчастішими труднощами стали емоційні (7 відповідей) та поведінкові (5 відповідей), рідше - конфлікти з іншими дітьми. Водночас семеро батьків вказали, що труднощів немає, що демонструє різну поведінку дітей (рис. 3.14).

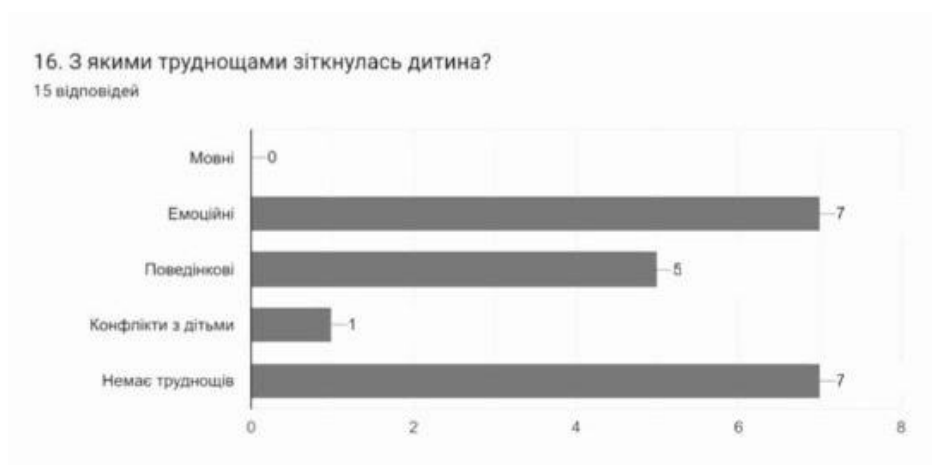

Рис. 3.14. Труднощі з якими стикнулась дитина у ЗДО

При цьому 12 респондентів не спостерігали упередженого ставлення або дискримінації, хоча три випадки «іноді» свідчать про необхідність уважного ставлення до взаємин у групах (рис. 3.15).

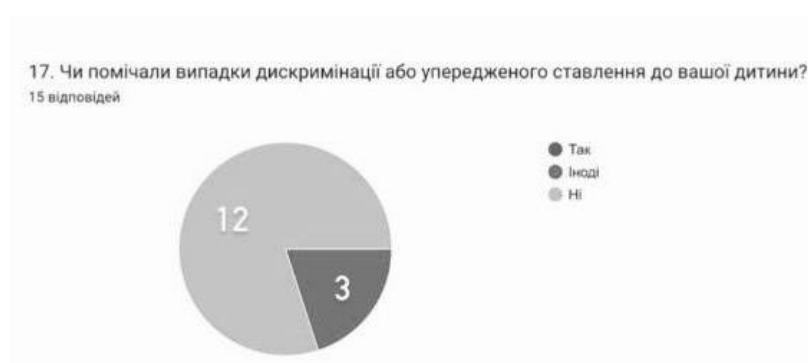

Рис. 3.15. Чи стикалися з випадками дискримінації або упередженого ставлення до вашої дитини?

Участь дітей у заходах садка в основному є повною: 11 дітей беруть участь у всіх активностях, четверо - частково (рис. 3.16).

Рис. 3.16. Участь дитини у заходах ЗДО.

Підтримка з боку вихователів оцінена дуже високо: сім респондентів поставили 4 бали, а восьмеро - 5 (рис. 3.17).

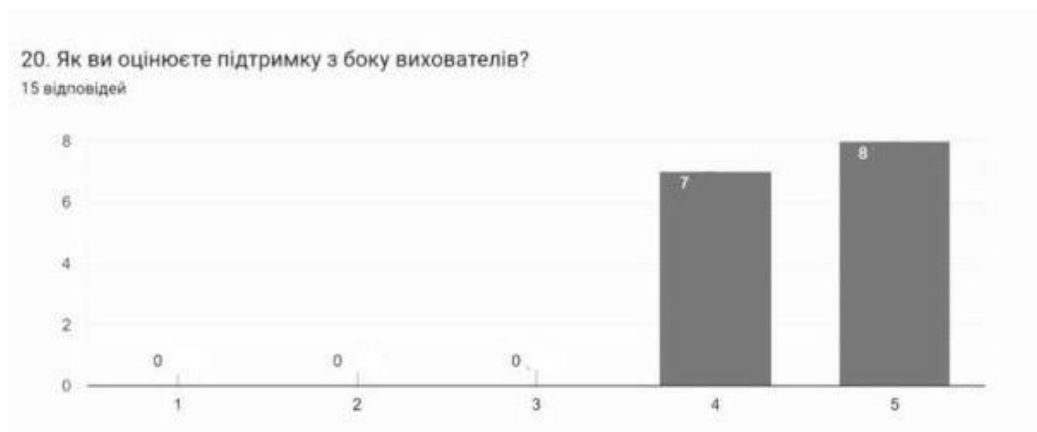

Рис. 3.17. Підтримка з боку вихователів

Дев'ять батьків отримали консультації щодо соціальної адаптації дитини, п'ятеро - частково, а одна особа - ні (рис. 3.18).

Рис. 3.18. Консультації для батьків щодо адаптації дитини у ЗДО

Рівень співпраці ДНЗ із соціальними службами оцінений як високий або середній у 14 випадках, що демонструє достатній рівень партнерської взаємодії (рис. 3.19).

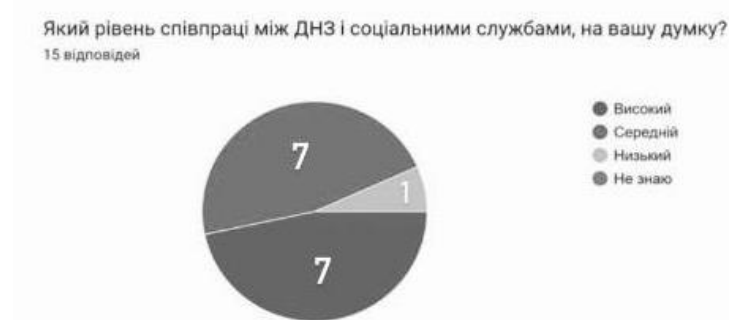

Рис. 3.19. Оцінка рівню співпраці між ЗДО та соціальними службами

На питання про потребу в додатковій підтримці батьки дітей ВПО найчастіше зазначали практичні та організаційні аспекти соціального захисту. Передусім йшлося про матеріальні потреби, такі як забезпечення дітей одягом, канцтоварами, іграшками, та іншими базовими речами, необхідними для відвідування закладу дошкільної освіти. Частина респондентів наголошувала на важливості доступного та якісного харчування, адже сім'ї ВПО часто перебувають у складних фінансових обставинах і не можуть повністю покривати додаткові витрати.

Поширеною була тема бюрократичних процедур, зокрема оформлення документів: батьки вказували на потребу спростити подання довідок ВПО, довідок про місце проживання, медичних документів та підтверджень для зарахування до ЗДО. Відзначався запит на більш чіткі та прозорі правила щодо набору дітей, особливо за умов обмеженої кількості місць.

Частина відповідей стосувалася матеріально-технічного забезпечення закладу: батьки наголошували на нестачі ігрових матеріалів, навчальних засобів, обладнання для груп та майданчиків. Респонденти зазначали, що велика кількість дітей, включно з дітьми ВПО, потребує оновлення ресурсної бази ЗДО.

У відповідях батьки неодноразово звертали увагу на питання фінансової підтримки, включно зі своєчасністю виплати допомоги на проживання ВПО та компенсацій, пов'язаних з відвідуванням садочка (харчування, додаткові витрати на матеріали). Вони також наголошували на важливості співпраці із благодійними фондами та волонтерськими організаціями для покриття

невідкладних потреб дітей. Серед додаткових пропозицій батьки висували ідеї створення «банку потреб» закладу.

Для глибшого розуміння особливостей забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) проведено серію *неструктурованих інтерв'ю з педагогічними працівниками ЗДО «Малючок» у м. Суми.*

У дослідженні взяли участь 7 респондентів, серед яких вихователі різних категорій, асистент вихователя, вчитель-логопед та практичний психолог.

I. Соціально-професійна характеристика респондентів

Серед опитаних педагогів досвід роботи коливається від 1 до 30 років. Наймолодші фахівці (1–2 роки стажу) лише починають формувати професійні навички роботи з дітьми, які пережили вимушене переселення. Натомість досвідчені вихователі (понад 20 років стажу) продемонстрували розвинуті навички у сфері психоемоційної підтримки, використанні арт-терапевтичних і комунікативних методик.

Педагогічний досвід прямо впливає на якість підтримки дітей ВПО. Молоді спеціалісти потребують додаткових практичних тренінгів що дозволить підвищити їхню психологічну готовність до роботи з травмованими дітьми.

II. Процес адаптації та методи підтримки

Більшість педагогів наголосили, що *процес адаптації дітей ВПО є довшим і складнішим*, ніж у місцевих дітей. Основними ефективними інструментами підтримки вихователі називали: ігрову терапію та спільні ігри, що формують довіру, дихальні вправи та техніки релаксації, арт-терапевтичні заняття, спокійні бесіди, сімейні консультації з батьками (у більш досвідчених педагогів).

Особливо цінним є приклад використання комплексних методик (індивідуальна робота, арт-терапія, тілесні техніки, співпраця з родиною), що поєднують психологічну і соціальну складові підтримки.

Провідною тенденцією є застосування інтегрованих педагогічно-психологічних підходів, орієнтованих на формування відчуття безпеки, стабільності й довіри у дітей ВПО.

III. Взаємодія між дітьми у групі

Більшість вихователів відзначили загалом позитивну атмосферу в дитячих колективах. Діти місцевих жителів переважно доброзичливо сприймають новоприбулих однолітків із сімей ВПО, що значною мірою зумовлено попередньою пояснювальною роботою вихователів щодо правил взаємодії та поваги. Разом із тим окремі педагоги згадували про поодинокі труднощі у спілкуванні, пов'язані передусім із тим, що деякі діти потребують часу для звикання до нової групи чи розпорядку.

Формування інклюзивної та дружньої атмосфери залежить від системної виховної роботи педагогів, які задають норми взаємодії, підтримують позитивні моделі поведінки та сприяють налагодженню контакту між усіма дітьми. Завдяки цьому колективи здебільшого демонструють відкритість і здатність приймати нових членів групи, що є важливою умовою забезпечення соціального захисту дітей ВПО.

IV. Взаємодія з батьками дітей ВПО

Більшість педагогів зазначили, що батьки ВПО поступово залучаються до виховного процесу, хоча часто стикаються з емоційною виснаженістю, почуттям провини або браком часу. Молоді спеціалісти звертають увагу на захисну поведінку батьків, які болісно реагують на зауваження чи рекомендації вихователів.

Досвідчені педагоги, навпаки, повідомляли про високий рівень взаєморозуміння, що свідчить про роль комунікативної компетентності фахівця.

Ефективна взаємодія з батьками ВПО потребує емпатії, педагогічного такту та створення сприятливого середовища співпраці.

V. Інституційна та організаційна підтримка

Більшість педагогів підтвердили наявність методичних матеріалів і тренінгів, але підкреслили їх епізодичний характер. Декілька респондентів зазначили, що ресурсів формально вистачає, проте бракує спеціалізованої підготовки з роботи з травмованими дітьми. Один з педагогів наголосив на потребі окремого фахівця (психолога чи соціального педагога) у групах з дітьми ВПО.

Наявна підтримка педагогів є несистемною; потрібна постійна міжвідомча координація між ЗДО, соціальними службами та психологічними центрами.

VI. Визначені потреби та пропозиції педагогів

Серед основних запитів: підвищення кваліфікації з теми постстресової адаптації дітей, обмін досвідом між педагогами (особливо для молодих фахівців), створення безпечних ігрових просторів ("куточків безпеки"), посилення співпраці з батьками через спільні заходи, розвиток соціально-емоційних здібностей дітей.

Найповніше рекомендації узагальнила вихователь вищої категорії (23 роки стажу), яка наголосила на важливості розвитку самооцінки, лідерства, толерантності, саморегуляції та громадянської відповідальності.

Отже, у педагогічному середовищі сформовано розуміння специфічних потреб дітей із сімей ВПО, однак рівень підготовленості працівників до роботи в умовах підвищеного навантаження та різноманітності запитів сімей залишається нерівномірним. Основними труднощами педагоги називають необхідність додаткового часу для адаптації новоприбулих дітей, брак матеріально-методичних ресурсів та обмежені можливості для індивідуальної роботи через збільшення кількості вихованців.

Водночас позитивним чинником є висока мотивація педагогів, їхня готовність удосконалювати професійні навички, налагоджувати партнерську взаємодію з батьками. Подальший розвиток системи соціального захисту дітей ВПО у сфері дошкільної освіти потребує посилення координації між соціальними службами, освітніми установами та громадським сектором, а також

впровадження сталих механізмів методичної підтримки та ресурсного забезпечення закладів.

Для аналізу організаційного аспекту забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб було проведено *експертне опитування з адміністрацією ЗДО «Малючок» у м. Суми*.

На момент дослідження (жовтень 2025 року) у закладі функціонує 10 груп, які відвідують 179 дітей, серед них 15 дітей із сімей ВПО. Це свідчить про помітне зростання кількості дітей-переселенців у структурі дошкільного контингенту: якщо до 2022 року у садочку було лише 1–2 таких дитини, то після повномасштабного вторгнення їх кількість зросла більш ніж у сім разів.

Пріоритетність зарахування та документальне забезпечення: адміністрація зазначила, що діти із сімей ВПО зараховуються до закладу першочергово, що відповідає чинним нормативно-правовим вимогам (зокрема, постанові Кабінету Міністрів України № 509 від 01.10.2014 р. та Наказу МОН № 367).

Проблеми з документами при зарахуванні, за словами адміністрації, не виникають: батьки забезпечені усіма необхідними довідками, а працівники закладу допомагають у разі потреби оформити відповідні підтвердження статусу ВПО. Це свідчить про налагоджений адміністративний механізм прийому дітей-переселенців.

Адаптація дітей: важливим аспектом соціального захисту є адаптація дітей у новому середовищі. У закладі постійно працює практичний психолог, який бере участь у процесі адаптації новоприбулих дітей. Його діяльність включає корекційну роботу, діагностику емоційного стану, психологічну просвіту педагогів і батьків.

За спостереженнями адміністрації, основними труднощами дітей із сімей ВПО залишаються перепади настрою та підвищена тривожність, що пов'язано з досвідом вимушеного переселення, втратою звичного середовища та пережитим стресом. Проте завдяки підтримці педагогічного колективу більшість дітей

швидко інтегруються в колектив та не демонструють суттєвих відмінностей у поведінці від своїх однолітків.

Взаємодія з батьками дітей ВПО: адміністрація підкреслила, що батьки дітей ВПО активно залучені до освітнього процесу – вони беруть участь у майстер-класах, тематичних виставках, спільних заходах, допомагають у проведенні свят і благодійних акцій. Така форма взаємодії сприяє формуванню позитивного соціально-психологічного клімату, що відповідає інтеракціоністському підходу Г. Міда: через соціальні контакти відбувається адаптація, налагодження довіри й розвиток соціального капіталу сімей ВПО.

Співпраця з громадськими організаціями: прикладом такої співпраці є партнерство з ГО «Ліга сучасних жінок», волонтери якої проводили заняття художньо-естетичного спрямування для дітей. Такі практики демонструють ефективність взаємодії між державними та громадськими інститутами, особливо в частині розвитку соціальних і творчих компетентностей дітей-переселенців.

Професійна підготовка та кадрові проблеми: адміністрація зазначила, що педагоги активно підвищують кваліфікацію, беручи участь у вебінарах і тренінгах. Водночас існує гострий дефіцит практичних психологів і соціальних педагогів, що є системною проблемою всієї освітньої мережі міста. Відсутність достатньої кількості спеціалістів обмежує можливості індивідуального супроводу дітей і родин ВПО, особливо у перші місяці їхнього прибуття.

Оцінка достатності підтримки та наявні потреби: завідувача вважає, що підтримка з боку органів місцевої влади є загалом достатньою, проте наголошує на низці важливих незадоволених потреб:

- відсутність системної допомоги в працевлаштуванні батьків ВПО;
- високі ціни на оренду житла;
- недостатнє фінансування закладів освіти для оновлення матеріально-технічної бази.

Таким чином, навіть за умов злагодженої роботи освітнього закладу, зовнішні соціально-економічні чинники залишаються значними бар'єрами для стабільності та повноцінного соціального захисту родин переселенців.

Результати експертного інтерв'ю демонструють, що адміністрація ЗДО «Малючок» в м. Суми реалізує ефективну політику інтеграції дітей ВПО, базуючись на принципах рівності доступу, психологічного супроводу та співпраці з громадськістю. Водночас існують структурні проблеми, які виходять за межі компетенції окремого закладу – кадровий дефіцит, брак ресурсів і обмежена підтримка сімей на рівні соціальної політики міста.

З позицій структурного функціоналізму, заклад демонструє функціональну адаптацію системи освіти до викликів міграційної ситуації, проте для стабілізації системи необхідне посилення інституційної взаємодії між освітою, соціальними службами та органами місцевого самоврядування. З погляду інтеракціоністського підходу, важливим результатом є успішна соціалізація дітей і залучення батьків до комунікативного простору дитячого садка, що формує довіру, підтримку й відчуття приналежності до спільноти.

Опитування свідчить, що ЗДО «Малючок» має належні матеріальні умови та отримує високу оцінку педагогічної підтримки. Разом із тим, важливим викликом залишається забезпечення повного спектра соціального захисту сімей ВПО, зокрема інформаційна підтримка, доступність необхідних речей для дітей та прозорість організаційних процедур. Реалізація таких рекомендацій, як удосконалення інформування батьків, створення «банку потреб», активніше залучення волонтерських та благодійних організацій сприятиме підвищенню рівня інклюзії, забезпечить стабільніші умови перебування дітей у закладі та зміцнить партнерство між сім'ями, ЗДО та соціальними структурами.

3.3 Напрями удосконалення системи соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб

Проблематика забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні вимагає комплексного перегляду підходів держави та соціальних структур до організації послуг, підтримки та інтеграції цих дітей у нові громади.

Результати проведеного дослідження, що включає інтерв'ю з вихователями ЗДО “Малючок” та результати опитування батьків, дозволяють виділити низку ключових напрямів удосконалення системи соціального захисту, що враховують реальні потреби як дітей, так і їх сімей.

Одним із найважливіших напрямів удосконалення системи соціального захисту є забезпечення комплексних умов для адаптації та повноцінного включення дітей із сімей ВПО до освітнього процесу. Інтерв'ю з вихователями показали, що новоприбулі діти нерідко стикаються з труднощами організаційного характеру: необхідністю звикнути до нового режиму, адаптацією до колективу та побутових умов закладу. Педагоги зазначають, що не всі ЗДО мають достатню кількість ресурсів - меблів, ігрових матеріалів, засобів для навчання чи достатньої кількості персоналу - для забезпечення індивідуального супроводу дітей ВПО в період їхнього включення до групи.

У цьому контексті доцільним є розвиток програм соціального захисту, спрямованих на покращення матеріально-технічного забезпечення ЗДО, розширення доступу дітей до необхідних речей та створення умов для їх швидкої соціальної інтеграції. Важливим завданням є також підвищення кваліфікації вихователів щодо роботи з дітьми, які пережили зміну соціального середовища та мають специфічні потреби, пов'язані з переміщенням. Педагоги наголошують на потребі у методичних рекомендаціях, сучасних інструментах організації адаптаційного процесу та підтримці в умовах збільшеного навантаження, пов'язаного з ростом кількості дітей ВПО у групах.

Таким чином, пріоритетними напрямками державної політики мають стати: розвиток навчальних програм для педагогів, зміцнення ресурсної бази закладів

дошкільної освіти та створення дієвих організаційних умов для забезпечення рівних можливостей кожній дитині зі статусом ВПО.

Результати опитування батьків демонструють, що однією з найбільш критичних потреб є матеріальне забезпечення: одяг, засоби гігієни, навчальні матеріали, канцелярські товари, спортивний інвентар. Частина сімей ВПО не має можливості забезпечити базові потреби дитини, що безпосередньо впливає на її розвиток та можливість повноцінно відвідувати заклад освіти. При цьому соціальні інституції громади не завжди мають достатні ресурси для адресної допомоги.

Удосконалення системи соціального захисту вимагає впровадження регулярних програм цільової матеріальної підтримки, спрямованих саме на сім'ї з дітьми дошкільного віку. Доцільно також розширити практику соціальних пакетів, у межах яких батькам надаються ваучери або набори необхідних речей для дитини. Важливою є координація між органами соціального захисту, службами у справах дітей, освітніми закладами та благодійними організаціями. Дослідження показує, що співпраця з волонтерами та фондами значно покращує ситуацію у громадах, проте така допомога часто епізодична та не системна. Тому слід розробити механізми інституціалізації партнерств між державними інституціями та недержавним сектором.

Одним із ключових інсайтів дослідження стало те, що вихователі та батьки відзначають потребу у сприянні соціальній інтеграції дітей ВПО, формуванні навичок комунікації, дружби, взаємодії з однолітками. Частина дітей стикається з почуттям ізоляції, труднощами в адаптації до колективу, а інколи - з упередженим ставленням або нерозумінням з боку інших дітей.

У цьому контексті важливо розвивати інклюзивні практики соціальної взаємодії, що передбачають спільні ігри, проєкти, заняття, спрямовані на згуртування групи та формування толерантного середовища. Ефективними є спеціальні адаптаційні програми, що впроваджуються у перші місяці перебування дитини в дитсадку: знайомство із правилами, поступова інтеграція

у групу, індивідуальний супровід вихователя чи психолога. Згідно з інтеракціоністським підходом, саме повсякденні взаємодії визначають те, як дитина переживає власний статус переселенця, тому створення підтримувального соціального середовища має вирішальне значення.

Проведене дослідження дало змогу комплексно охарактеризувати рівень забезпечення соціальними та освітніми послугами дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб у ЗДО «Малючок» м. Суми, а також оцінити рівень задоволеності батьків та працівників закладу якістю соціального захисту дітей ВПО.

Виявлено основні проблеми у системі забезпечення соціального захисту дітей із сімей ВПО. Хоча батьки загалом позитивно оцінюють умови перебування дітей у закладі, матеріально-технічне забезпечення та роботу педагогів, значна частина респондентів наголошує на емоційних і поведінкових труднощах дітей, що виникають у процесі адаптації після переміщення. Виявлені проблеми стосуються також інформаційної складової - не всі батьки однаково добре орієнтуються у процедурах зарахування та можливостях соціальної підтримки. Частина сімей потребує матеріальної допомоги та додаткових послуг психолога або соціального педагога.

Було досліджено рівень взаємодії між педагогами, адміністрацією та батьками. Результати показали високий рівень комунікації та професійної підтримки з боку вихователів, що позитивно впливає на адаптацію дітей ВПО. Адміністрація закладу отримала високі оцінки за доступність та якість взаємодії під час зарахування. Водночас частина батьків отримує лише часткові консультації щодо адаптації дитини, що свідчить про необхідність подальшого вдосконалення інформаційного супроводу. Загальний рівень задоволеності співпрацею є досить високим, проте існує потреба у більш системній взаємодії з соціальними службами для посилення соціального захисту дітей.

Окремо варто підкреслити, що рівень задоволеності батьків і персоналу соціальним захистом дітей ВПО є переважно позитивним, що підтверджує

об'єктивну ефективність роботи ЗДО «Малючок». Проте виявлені запити на психологічний супровід, консультативну підтримку, групи емоційної адаптації та додаткову матеріальну допомогу свідчать, що система соціальної підтримки потребує подальшого розвитку та розширення.

Були розроблені рекомендації, серед яких: посилення психологічної та соціально-педагогічної підтримки дітей і батьків; створення регулярних груп соціалізації та адаптації; удосконалення інформаційної доступності процедур зарахування та умов перебування; активізація взаємодії з соціальними службами та благодійними організаціями; налагодження програми матеріальної підтримки для дітей ВПО; використання потенціалу батьківської спільноти для формування інклюзивного та дружнього середовища.

Отже, результати дослідження свідчать, що ЗДО «Малючок» має достатній потенціал і значною мірою забезпечує належний рівень соціального захисту та підтримки дітей ВПО, що підтверджено високим рівнем задоволеності батьків і персоналу. Водночас подальше удосконалення інформаційної взаємодії та посилення партнерства із соціальними інституціями дозволить підвищити ефективність соціального захисту та забезпечити гармонійну адаптацію дітей дошкільного віку у новому соціальному середовищі.

Висновки до 3 розділу

Отже, удосконалення системи соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб потребує комплексного, багаторівневого підходу, що охоплює психологічну, матеріальну, організаційну, інтеграційну та інформаційну складові. Проведене дослідження, включно з аналізом інтерв'ю вихователів та опитуванням батьків, засвідчує, що сучасна система не повною мірою відповідає специфічним потребам дітей ВПО, які пережили стресові події, адаптуються до нового середовища та потребують особливої підтримки.

Запропоновані напрями - розвиток зміцнення матеріальної допомоги, впровадження програм соціальної інтеграції, підвищення міжвідомчої координації та покращення інформаційного забезпечення - мають стати основою для формування стійкої та чутливої системи соціального захисту. Усунення фрагментарності, інституційна співпраця та орієнтація на потреби сімей сприятимуть створенню умов, у яких кожна дитина-переселенець зможе відчувати безпеку, підтримку та можливості для гармонійного розвитку.

Таким чином, удосконалення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей ВПО є не лише соціальною необхідністю, а й важливим елементом зміцнення соціальної згуртованості та сталості українських громад у воєнний і післявоєнний період.

ВИСНОВКИ

Виконання магістерської роботи дозволило досягти поставленої мети: з'ясувати стан і проблеми забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні та розробити рекомендації щодо покращення умов соціальної адаптації й доступу до дошкільної освіти зазначеної категорії дітей.

Аналіз теоретичних підходів до сутності та визначення соціального захисту підтвердив, що поняття “соціальний захист” є багатовимірним та охоплює правові, економічні та соціальні механізми підтримки населення, спрямовані на попередження та подолання соціальних ризиків. Аналіз різних наукових підходів показав, що в українській і зарубіжній літературі соціальний захист розуміється як комплексна система, що забезпечує базові соціальні гарантії, сприяє соціальній стабільності та інтеграції вразливих груп, зокрема дітей. Особливе значення у контексті сімей ВПО має соціальна послуга адаптації, яка спрямована на відновлення соціальних зв'язків, поступове включення сім'ї у нове середовище та подолання наслідків переміщення. Теоретичний аналіз доводить, що соціальний захист дітей дошкільного віку із сімей ВПО є комплексною системою заходів, яка поєднує правові гарантії, матеріальну підтримку, соціально-педагогічні послуги та інституційні механізми інтеграції.

Соціологічний аналіз забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку засвідчив, що різні теоретичні підходи, зокрема структурний функціоналізм Т. Парсонса та інтеракціоністський підхід Г. Міда, дозволяють комплексно пояснити механізми підтримки дітей, визначити роль соціальних інститутів у їхній адаптації та дозволяє комплексно проаналізувати процес інтеграції дітей ВПО.

Дослідження міжнародного досвіду надання соціальних послуг дітям дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб показало, що найбільш

ефективними є моделі, які поєднують мультисекторальність, раннє включення дітей у систему дошкільної освіти, травма-інформований підхід, мовну й соціальну підтримку сімей та високий рівень координації між освітніми, медичними й соціальними інституціями. Досвід Польщі, Німеччини, Норвегії та практики UNICEF підтверджують важливість створення безпечного освітнього середовища, у якому дитина може відновити почуття стабільності та розвиватися повноцінно попри наслідки війни й вимушеного переміщення.

У ході дослідження було проаналізовано нормативно-правову базу України щодо соціального захисту дітей дошкільного віку із родин ВПО. Встановлено, що законодавство України забезпечує достатньо повний правовий фундамент, проте потребує удосконалення в частині нормативних актів щодо міжвідомчої координації, покращення стандартів соціальних послуг, інтеграції дітей у нове середовище та розроблення спеціалізованих програм адаптації дітей-переселенців у закладах дошкільної освіти.

З'ясовано стан і проблеми соціального захисту дітей дошкільного віку в Україні, що дало можливість визначити ключові виклики, з якими стикаються як сім'ї ВПО, так і заклади дошкільної освіти. Неповнота охоплення дошкільною освітою, перевантаженість соціальних служб, обмежені матеріальні ресурси громад та нерівномірність доступу до послуг – усе це створює складнощі для забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із родин ВПО.

Виявлено ключові бар'єри забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку з сімей ВПО: нестача кваліфікованих фахівців, обмежені ресурси громад, відсутність єдиних маршрутів соціальної підтримки, недостатня психологічна допомога, а також брак адаптаційних програм у більшості закладів дошкільної освіти. Усе це свідчить про необхідність системного підходу та узгоджених дій держави, місцевого самоврядування, соціальних служб, освітніх закладів та громадських організацій.

Проведене пілотажне дослідження у ЗДО «Малючок» м. Суми з метою визначення рівня задоволеності батьків-ВПО станом забезпечення соціального

захисту їхніх дітей підтвердило гіпотези щодо наявності значної потреби у адаптаційних програмах для дітей ВПО, а також у підсиленні комунікації між педагогами й батьками, що є ключовою умовою ефективної організації соціального захисту та забезпечення доступності до необхідних соціальних послуг для дітей ВПО. Рівень задоволеності батьків-ВПО соціальним захистом їхніх дітей у ЗДО залежить від організаційних умов адаптації, доступності послуг та матеріально-технічного забезпечення закладу. Соціальний захист дітей дошкільного віку із сімей ВПО є менш ефективним у закладах з підвищеним навантаженням, що ускладнює їх організаційно-соціальну адаптацію. Нестача методичної, кадрової та матеріально-технічної підтримки ЗДО знижує ефективність забезпечення соціального захисту дітей ВПО, тоді як комплексна взаємодія (ЗДО - соціальні служби - громада) підвищує якість послуг і пришвидшує адаптацію.

На основі проведеного дослідження розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення системи соціального захисту дітей ВПО. Запропоновано посилення міжвідомчої взаємодії, розвиток програм психосоціальної підтримки, підвищення кваліфікації педагогів у сфері роботи з дітьми, що пережили травму, удосконалення адаптаційних практик у ЗДО, створення локальних координаційних центрів соціальних послуг та впровадження сталих механізмів фінансування соціальних програм.

Проведене дослідження підтвердило, що соціальний захист дітей дошкільного віку із сімей ВПО є пріоритетним напрямом державної й місцевої соціальної політики, ефективність якого визначає не лише рівень підтримки дітей сьогодні, але й соціальну стабільність, інтегрованість і розвиток українського суспільства у майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранник Л. Б. Соціальний захист населення: теорія і практика. Київ: КНЕУ, 2017. 312 с.
2. Безпалько О. Соціальна педагогіка. Київ : Дух і Літера, 2019. 400 с.
3. Бурдьє П. Соціальний простір: поля і практики. Київ: Дух і Літера, 2017. 496 с.
4. Вимушені переселенці в Україні: стан, проблеми, перспективи (30.06–06.07.2025 р.): інформ.-реферат. бюлетень / уклад. А. Берегельський; НБУВ. Київ, 2025. 75 с. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/vimusheni_pereselenzi/2025/Pereselenzi_2025.06-30.pdf (дата звернення: 05.09.2025).
5. Гідденс Е. Соціологія. Київ: Основи, 1999. 720 с.
6. Дарендорф Р. Сучасний соціальний конфлікт. Київ: Основи, 2002. 286 с.
7. Декларація прав дитини : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 20.11.1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
8. Деякі питання діяльності інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ): Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 586. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-2020-%D0%BF> (дата звернення: 11.10.2025).
9. Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.04.2016 № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/365-2016-%D0%BF> (дата звернення: 11.10.2025).
10. Діти внутрішньо переміщених осіб: проблеми та шляхи захисту: аналітична записка. Київ: НІСД, 2016. URL: <https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2016-06/ditu-14275.pdf> (дата звернення: 15.09.2025).

11. Дуля А., Мочалова К. Соціально-педагогічна підтримка українських дітей-біженців за кордоном: досвід Чеської Республіки. Наукові праці КУБГ, 2023. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/46773/> (дата звернення: 03.09.2025).
12. Дюркгейм Е. Про поділ суспільної праці. Київ: Основи, 2000. 510 с. 15
13. Єременко А., Макарова І., Гліжинська О., Позній О. Проблеми сімей внутрішньо переміщених осіб із дітьми: результати якісного дослідження. Аналітичний звіт, 2022. URL: <https://activegroup.com.ua/2022/08/20/problemsimej-vnutrishno-peremishhenix-osib-iz-ditmi-rezultati-yakisnogo-doslidzhennya/> (дата звернення: 15.11.2025).
14. Киян Т. Соціальний захист дітей в Україні. Соціальна робота і соціальна політика. 2020. № 2. С. 34–41.
15. Коваль Л. Соціальна робота з сім'ями у складних життєвих обставинах. Київ: Центр учб. літ., 2018. 216 с.
16. Ковязіна К. О. Забезпечення соціального захисту дітей внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2016-06/ditu-14275.pdf> (дата звернення 21.10.2025)
17. Костишин Е. І., Шевців Ю. О. Інституційно-правовий механізм захисту дітей в Україні в умовах воєнного стану. Публічне управління та соціальна робота. 2023. Т. 1. С. 29–36. URL: <https://journal.ldubgd.edu.ua/index.php/soc/article/view/2583/2473> (дата звернення 15.10.2025)
18. Луценко І. О. та ін. Психолого-педагогічний супровід дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і ВПО: навч.-метод. посіб. Київ: НПУ, 2018. 213 с. URL: https://document.kdu.edu.ua/info_zab/053_1808.pdf (дата звернення: 11.10.2025).
19. Підтримка соціальна // Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за ред. І. Зверєвої. Київ: Центр учб. літ., 2008. С. 180. URL:

<http://distance.dnu.dp.ua/ukr/nmmateriali/documents/sotsped.pdf> (дата звернення 15.10.2025)

20. Права дітей, що мають статус внутрішньо переміщеної особи. Центр гуманітарної допомоги HSA, 2024. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/prava-ditei-shho-maiut-status-vnutrisnyo-peremishhenoyi-osobi> (дата звернення: 26.10.2025).

21. Про внесення змін до статті 35 Закону України "Про дошкільну освіту" щодо пільг з харчування дітей : Проект Закону. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72902 (дата звернення: 26.11.2025).

22. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям : Закон України від 01.06.2000 № 1768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14> (дата звернення: 19.10.2025).

23. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 13.10.2025).

24. Про зарахування дітей внутрішньо переміщених осіб до закладів дошкільної освіти : Наказ МОН України від 12.05.2015 № 367. URL: <https://mon.gov.ua> (дата звернення: 07.10.2025).

25. Про надання допомоги дітям із сімей внутрішньо переміщених осіб : Наказ Мінсоцполітики України від 08.04.2015 № 357. URL: <https://msp.gov.ua> (дата звернення: 26.10.2025).

26. Про надання допомоги на дітей, які виховуються в сім'ях переселенців : Постанова КМУ від 09.12.2015 № 1055. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1055-2015-%D0%BF> (дата звернення: 11.10.2025).

27. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 16.10.2025).

28. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 13.10.2025).

29. Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО і внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології: навч.-метод. посіб. / І. О. Луценко, А. М. Богуш, Л. О. Калмикова, В. У. Кузьменко, С. І. Поворознюк, О. Д. Рейпольська ; за наук. редакцією І. О. Луценко. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 213 с. URL:https://document.kdu.edu.ua/info_zab/053_1808.pdf (дата звернення: 11.10.2025).

30. Роговська О. О., Бабачанак С. М. Проблеми інтеграції дітей ВПО до приймаючої громади. Вісник ПДТУ. Серія: Соц.-гуманіт. науки. 2024. Т. 1, №12.

31. Сидорчук О. Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 492 с.

32. Соціальне забезпечення та соціальна робота в умовах сучасних викликів : зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. Хмельницький: ХУУП ім. Л. Юзькова, 2025. 251 с.

33. Aliksieienko T. Features of Social and Pedagogical Supply of Children From Family Disabled Residents in Challenges of Realities of Modern Ukraine. Hameln: InterGING. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718533> (дата звернення: 05.09.2025).

34. Beck U. Risk Society: Towards a New Modernity. London: Sage, 1992. 260 p.

35. Bourdieu P. Reproduction in Education, Society and Culture. London: Sage, 1990. 254 p.

36. Chesshire E., Bullman K., Aliga D., Hamill-McMahon R., Partnership for Every Child. An Investment Case in Early Childhood Development in Ukraine. UNICEF Ukraine, 2023. 52 p. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/48301/file/ECD%20IC%20Final%20Report.pdf> (дата звернення 13.10.2025).

37. Elias N. The Civilizing Process. Oxford: Blackwell, 1994. 592 p.

38. Elias N. The Society of Individuals. New York: Continuum, 1991. 228 p.

39. Giddens A. *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press, 1984. 402 p.
40. Hnatyuk T. O. Internally Displaced Persons: A New Challenge for Ukraine. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 2(22). С. 187–197. URL: <https://dse.org.ua/archive/22/17.pdf> (дата звернення: 11.10.2025).
41. International Organization for Migration. *Ukraine Internal Displacement Report – General Population Survey Round 19*. January 2025. URL: https://crisisresponse.iom.int/sites/g/files/tmzbd11481/files/appeal/documents/IOM_UKR_Internal%20Displacement%20Report_GPS%20R19_January%202025.pdf (дата звернення 01.10.2025).
42. Majer J., Mbuto S., Nesterova V., King S., Bilukha O. Infant and Young Child Feeding Practices Among Conflict-Affected Ukrainian Households. *Maternal & Child Nutrition*. 2025. Vol. 21, No. 1. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/mcn.13742> (дата звернення: 06.09.2025).
43. Marx K. *Capital: A Critique of Political Economy*. Vol. I. London: Penguin Classics, 1990. 1152 p. 48
44. Mead G. H. *Mind, Self and Society*. Chicago: University of Chicago Press, 1934. 400 p.
45. Nidzvetska S., Bogdan D., Martínez M., Semenza J. C., Chereches R. M. Maternal and Child Health of Internally Displaced Persons in Ukraine: A Qualitative Study. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2017. Vol. 14, No. 1. Article 54. URL: <https://www.mdpi.com/1660-4601/14/1/54> (дата звернення: 06.09.2025).
46. Parsons T. *The Structure of Social Action*. New York: Free Press, 1937. 832 p.
47. Schutz A. *The Phenomenology of the Social World*. Evanston: Northwestern Univ. Press, 1967. 255 p.

48. Spilno — integrated humanitarian support programme for families with children. UNICEF Ukraine. 2022. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/spilno-social-support> (дата звернення 18.09.2025)

49. UNHCR. Ukraine Situation: Supplementary Appeal 2023. URL: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2023-03/UNHCR%20Ukraine%20Situation%20Supplementary%20Appeal%202023.pdf> (дата звернення 21.09.2025)

ДОДАТКИ

АНКЕТА ДЛЯ БАТЬКІВ ДІТЕЙ ВПО

Анкета анонімна. Отримані дані використовуються виключно в наукових цілях.

I. Соціально-демографічний блок

1. Вік:

- до 25 років
- 26–35 років
- 36–45 років
- понад 45 років

2. Стать:

- Жінка
- Чоловік
- Інше / бажаю не відповідати

3. Сімейний статус:

- Одружений/заміжня
- Неодружений/незаміжня
- Розлучені
- Інше

4. Кількість дітей:

- 1
- 2
- 3 і більше

5. Вік дитини, яка відвідує ДНЗ:

- 3 роки
- 4 роки
- 5 років
- 6 років

6. Місто/регіон первинного проживання до переміщення:
(відкрите питання)

7. Термін перебування в м. Суми:

до 6 місяців

6–12 місяців

1–2 роки

понад 2 роки

8. Соціальний статус:

Працюю

Не працюю

У декретній відпустці

Студент(ка)

Інше

II. Доступність дитячого садка

9. Чи було складно влаштувати дитину до ДНЗ?

Дуже складно

Скоріше складно

Без труднощів

Не звертались

10. Основні труднощі (можна обрати кілька варіантів):

Брак місць

Відсутність документів

Відсутність інформації

Фінансові труднощі

Транспортні труднощі

Інше (вказати)

11. Чи достатньо доступна інформація про порядок зарахування дітей ВПО?

Так

Частково

Ні

12. Чи отримали ви першочергове місце як ВПО?

Так

Ні

13. Якість комунікації з адміністрацією при зарахуванні:

Відмінна

Добра

Задовільна

Погана

14. Оцініть матеріально-технічні умови ДНЗ:

Високі

Задовільні

Низькі

III. Адаптація дитини

15. Як дитина адаптувалася до ДНЗ?

Добре

З певними труднощами

Складно

Не адаптувалась

16. З якими труднощами зіткнулась дитина?

Мовні

Емоційні

Поведінкові

Конфлікти з дітьми

Немає труднощів

Інше

17. Чи помічали випадки дискримінації або упередженого ставлення до вашої дитини?

Так

Іноді

Ні

18. Чи бере дитина участь у всіх заходах садка?

Так

Частково

Ні

19. Чи отримувала ваша дитина психологічну підтримку?

Так

Ні, але потребує

Не потребує

IV. Оцінка підтримки та взаємодії

20. Як ви оцінюєте підтримку з боку вихователів?

Висока

Задовільна

Низька

21. Чи отримували ви консультації щодо адаптації дитини?

Так

Частково

Ні

22. Чи відчуваєте психологічну підтримку як батьки?

Так

Частково

Ні

23. Який рівень співпраці між ДНЗ і соціальними службами, на вашу думку?

Високий

Середній

Низький

Не знаю

24. У чому потребуєте додаткової підтримки?
(відкрите питання)

25. Ваші пропозиції щодо покращення умов для дітей ВПО (відкрите питання)

ГАЙД-ІНТЕРВ'Ю ДЛЯ ПЕДАГОГІВ

Глибинне інтерв'ю для вихователів (12 запитань)

I. Загальна інформація та професійний досвід

1. Скільки років Ви працюєте у сфері дошкільної освіти?
2. Чи маєте Ви досвід роботи з дітьми із сімей внутрішньо переміщених осіб?
Якщо так, як довго?

II. Особливості адаптації дітей ВПО

3. Які основні труднощі Ви спостерігаєте у дітей ВПО під час адаптації до дошкільного закладу?
4. Чи відрізняється процес адаптації дітей ВПО від інших дітей? У чому саме?

III. Взаємодія з батьками дітей ВПО

7. Як Ви оцінюєте рівень залученості батьків дітей ВПО у виховний процес?
8. Які труднощі у комунікації з батьками дітей ВПО Ви спостерігали?

IV. Організаційна та інституційна підтримка

9. Чи отримує заклад методичну або психологічну підтримку для роботи з дітьми ВПО (від громади, держави, НДО)?
10. Чи вистачає ресурсів (методичних матеріалів, психологічного супроводу, персоналу) для якісного забезпечення адаптації дітей ВПО?

V. Потреби, виклики та пропозиції

11. Яких знань або ресурсів Вам бракує для більш ефективної роботи з дітьми із сімей ВПО?
12. Які рекомендації Ви можете надати щодо покращення умов перебування та адаптації дітей ВПО у закладі дошкільної освіти?

Глибинне інтерв'ю для адміністрації (18 запитань)***I. Загальна інформація про заклад та контекст***

1. Будь ласка, коротко розкажіть про ваш дошкільний заклад (кількість дітей, груп, кількість дітей ВПО, хто є основним контингентом).
2. Чи збільшилася кількість дітей із сімей внутрішньо переміщених осіб після 2022 року? На скільки відсотків?

II. Організація прийому та адаптації дітей ВПО

3. Яким чином у вашому закладі відбувається прийом дітей із сімей ВПО? Чи існують окремі алгоритми/процедури?
4. Які основні труднощі виникають під час зарахування дітей ВПО?
(документи, місця, комунікація з батьками тощо)
5. Чи проводяться спеціальні програми адаптації для дітей, які пережили травматичний досвід? Які саме?

III. Соціально-психологічна підтримка

6. Чи працюють у закладі психолог та соціальний педагог? Наскільки їхня участь є достатньою для підтримки дітей ВПО?
7. Які форми психолого-педагогічної підтримки застосовуються для дітей та батьків ВПО? (тренінги, індивідуальні консультації, адаптаційні заняття, групові ігри тощо)
8. Які найбільш поширені психологічні та поведінкові труднощі ви спостерігаєте серед дітей ВПО?

IV. Взаємодія з батьками та громадою

9. Як ви оцінюєте рівень залучення батьків ВПО у взаємодію з педагогами та адміністрацією? Є відмінності порівняно з іншими сім'ями?
10. Чи реалізуються у вашому закладі програми залучення сімей до освітнього процесу? Які?

11. Чи співпрацює ваш заклад з місцевими соціальними службами, благодійними організаціями, волонтерами? Наведіть приклади такої співпраці.

3. Нормативне, кадрове та ресурсне забезпечення

12. Чи достатні нормативно-правові механізми для організації роботи з дітьми ВПО? Що, на вашу думку, потребує вдосконалення?

13. Як ви оцінюєте кадрове забезпечення (підготовленість вихователів, психологів, наявність соціальних фахівців)?

14. Чи отримував ваш заклад додаткові ресурси/фінансування для роботи з дітьми ВПО? Якщо так – які?

15. Чого найбільше бракує для ефективної підтримки дітей та сімей ВПО (матеріальних ресурсів, кадрового потенціалу, методичних матеріалів, навчальних програм тощо)?

VI. Виявлення проблем та рекомендації

16. Які основні проблеми ви бачите у сфері забезпечення соціального захисту дітей ВПО на рівні міста?

17. На вашу думку, які зміни та підтримка з боку місцевої влади/держави є необхідними для покращення ситуації?

18. Які управлінські та освітні інновації могли б покращити умови адаптації дітей ВПО?

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота присвячена з'ясуванню стану та проблем забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб в Україні та розробленню рекомендацій щодо покращення умов соціальної адаптації й доступу до дошкільної освіти зазначеної категорії дітей.

У першому розділі систематизовано теоретичні підходи до сутності та визначення соціального захисту; проведено соціологічний аналіз забезпечення соціального захисту дітей дошкільного віку; проаналізовано міжнародний досвід надання соціальних послуг дітям дошкільного віку із сімей внутрішньо переміщених осіб.

Другий розділ присвячено дослідженню нормативно-правової бази та напрямам соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та дітей дошкільного віку в Україні; з'ясуванню ключових проблем і бар'єрів у забезпеченні соціального захисту дітей ВПО.

У практичній частині представлено результати проведеного дослідження у ЗДО «Малючок» м. Суми з метою визначення рівня задоволеності батьків-ВПО станом забезпечення соціального захисту їхніх дітей; розроблені рекомендації щодо удосконалення соціального захисту дітей дошкільного віку із родин ВПО.

Магістерська робота містить 72 сторінки, 19 рисунків та 3 таблиці, 3 додатки

Ключові слова: забезпечення соціального захисту, внутрішньо переміщені особи, діти дошкільного віку, соціальні послуги, соціальна адаптація та інтеграція.

ABSTRACT

This master's thesis is devoted to clarifying the status and problems of social protection for preschool-age children from internally displaced families in Ukraine and developing recommendations for improving the conditions for social adaptation and access to preschool education for this category of children.

The first chapter systematizes theoretical approaches to the essence and definition of social protection; conducts a sociological analysis of social protection for preschool children; and analyzes international experience in providing social services to preschool children from internally displaced families.

The second chapter is devoted to researching the regulatory and legal framework and directions of social protection for internally displaced persons and preschool children in Ukraine; identifying key problems and barriers in providing social protection for IDP children.

The practical part presents the results of a study conducted at the Malyuchok preschool in Sumy to determine the level of satisfaction of IDP parents with the social protection of their children; recommendations are developed to improve the social protection of preschool children from IDP families.

The master's thesis contains 72 pages, 19 figures, 3 tables, and 3 appendices.

Keywords: social protection, internally displaced persons, preschool children, social services, social adaptation, and integration.